

BORHI LÁSZLÓ

Kádár és az Egyesült Államok

Amikor Kádár János hatalomra került, semmilyen nemzetközi tapasztalattal nem rendelkezett. Eleinte erre nem is volt szüksége, hiszen teljes nemzetközi elszigeteltségben lévő országát Moszkva a megszokottnál is szorosabb ellenőrzés alatt tartotta. A washingtoni kormányzat azonban a magyarkérdés napirendre tűzésével és Magyarország ENSZ mandátumának felfüggesztésével megkérdőjelezte a magyar állam nemzetközi szuverenitását és kormánya legitimitását. A magyar–amerikai viszony így kénytelen-kelletlen Kádár kibontakozó külpolitikájának egyik prioritása lett. De más okok, az amerikai követségen rekedt Mindszenty József és főleg az ország gazdasági életképessége miatt is törődnie kellett a nem kedvelt nagyhatalommal. A hatvanas évek elején belátta, hogy a nyugati és ezen belül az amerikai nyitás nélkül nem lehetséges az ország modernizálása, ami viszont a tartós politikai konszolidáció előfeltétele volt. Megváltozott az Egyesült Államokhoz fűződő viszonya. Eleinte szóba sem akart állni amerikai diplomatákkal, később bizalmas beszélgetéseket folytatott velük, és Washingtonba is szívesen elment volna. Ennél is nagyobb változás történt Kádár – illetve ehhez szorosan kapcsolódóan Magyarország – amerikai megítélésében. 1956-ban ő volt a kommunista elnyomás megtestesítője, Budapest mészárosa és a „hidegháború legrosszabb viszonyát” ápolta Washingtonnal. A hetvenes évek közepére már úgy látták, hogy belpolitikai reformjai az Egyesült Államok érdekét szolgálják. Reagan elnöksége alatt Magyarország Romániát megelőzve, Lengyelországgal együtt az Egyesült Államok legfontosabb kelet-európai kapcsolatai közé került.

Amerika a magyar külpolitikában

A magyar külpolitika mozgásterét a szovjet nagyhatalmi érdekek szabták meg, a magyar vezetés elfogadta, hogy figyelembe kell vennie Moszkva érdekeit. Persze Románia példája sejteti, hogy Moszkva nagyobb mozgásteret engedett, mint amennyit Magyarország kihasznált, a szovjet hatalmi kontrollhoz itt az önkéntes hűség elve is társult. Münnich Ferenc leszögezte: Magyarország helyzeténél fogva nem léphet fel kezdeményezőleg a nemzetközi politikában, ez Moszkva előjoga.¹ Egy alkalommal Kádár kijelentette, hogy a magyar–szovjet barátság a két ország eszmei közösségén alapul, Magyarország és a Szovjetunió érdekei egybeesnek.² Elfogadta Moszkva vezető szerepét az ideológia síkján is. A szovjet–kínai ellentét kapcsán kifejtette: „Szovjetellenes kommunizmus nincs és nem is lesz sohasem.”³

Idővel a magyar külpolitika egyre függetlenebb lett kétoldalú kapcsolatainak intézésében, de ez nem tévesztendő össze a külpolitikai függetlenséggel; a magyar vezetés a Szovjetunió számára fontos világpolitikai kérdésekben elfogadta Moszkva álláspontját. Ennek jeleként a magyar hozzászólók nemzetközi fórumokon is szolgaián követték a szovjet vonalat, sőt, néha még radikálisabban fogalmazták meg a „haladó világ” álláspontját. Ez alkalmanként ellentmondásos helyzetet teremtett. Így, miközben Magyarország gazdasági kényszerből egyre intenzívebben igyekezett normalizálni kapcsolatait az Egyesült Államokkal, külügyminisztere Amerika-ellenes beszédet mondott az ENSZ-ben, ami hosszú időre visszavetette az erőfeszítéseket.

A magyar–amerikai kapcsolatok alakulásában fontos szempont volt a szovjet–amerikai viszony is. Magyarország, ellentétben Romániával, nem élt az amerikai vagy a kínai opcióval, hogy növelje külpolitikai mozgásterét. A külügyminisztérium 1958 őszén kifejtette, hogy az Egyesült Álla-

¹ Idézi VIDA István: Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. január 15-i határozata a Külügyminisztérium munkájáról. (Forrásközlés.) In: FISCHER Ferenc–Majoros István–VONYÓ József (szerk.): *Magyarország (Nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 2000. 631.

² Andrew FELKAY: *Hungary and the USSR, 1956–1968. Kadar's Political Leadership*. Greenwood Press, New York, 1989. 184.

³ Lásd FÖLDES György: Kötélhúzás felsőfokon. Kádár és Brezsnjev. In: RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és elfogultság nélkül a Kádár-életútról*. Rubin-Aquila könyvek, Budapest, 2001. 106.

mokkal való „kapcsolataink javulása alapvetően alá van vetve a nemzetközi helyzet fejlődésének és annak, hogy a szovjet külpolitika sikerei, (...) mennyire készítetik az amerikaiakat (...) politikájuk megváltoztatására”.⁴ 1960-ban az MSZMP KB Politikai Bizottsága az Eisenhower–Hruscsov-találkozó sikerétől vagy kudarcától tette függővé a magyar–amerikai viszony alakulását, később pedig a vietnami háború gátolta a két ország kapcsolatait. Kádár már a magyarkérdés rendezése után, 1963-tól kész lett volna a nyitásra, és erre az akkori amerikai külpolitikai doktrína lehetőséget is kínált, de ennek elejét vette az indokínai válság. A világpolitika és a kétoldalú kapcsolatok összekapcsolása nem volt a magyar vezetés féltve őrzött titka. Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes egy alkalommal elmondta amerikai kollégájának, John Leddynek, hogy a magyar–amerikai kapcsolatokban „két szinten keletkezett zavar, a Vietnam elleni amerikai agresszió, a közel-keleti, kubai stb. amerikai politika miatti” és csak másodsorban a kétoldalú viszonyban.⁵ Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar vezetés harapófogóba került. Egyfelől meg akart felelni a szovjet elvárásoknak, másfelől Magyarország egyre inkább rászorult a külföldi, részben amerikai kölcsönökre, és emiatt időnként már figyelmen kívül kellett hagynia Moszkva álláspontját. 1980-ban Bartha János külügyi főosztályvezető Washingtonba utazott, hogy közölje, Budapest a szovjet–amerikai viszonyban beállt válság ellenére is érdekelt a kétoldalú kapcsolatok fenntartásában. Az adósságcsepda miatt Magyarország még szovjet kérésre sem építhette le a nyugati kapcsolatait, bár világpolitikai kérdésekben, illetve egyes külpolitikai szolgálatokban továbbra is alávetette magát Moszkva akaratának.

Kádár ugyan hangoztatta, hogy hajlandó pragmatikusan közelíteni külpolitikai kérdésekhez, sőt reálpolitikusnak tartotta magát, de az ideológia fontos része volt külpolitikájának. A pragmatizmust eszköznek látta az eszme, a szocialista társadalom győzelme érdekében, de ezt is hajlandó volt alárendelni más megfontolásoknak. Többször kijelentette, hogy a háború megakadályozása fontosabb a marxizmus–leninizmus világméretű diadalánál. Sajat megfogalmazásában: „a magyar kormány őszintén elfogadja a békés egymás mellettélést”, ami „talán nem lett volna elképzelhe-

⁴ A külügyminisztérium feljegyzése az USA-val való kapcsolatok normalizálásáról, 1958. október 30. MOL Küm. XIX-J-1-k USA admin. 11. d. 4/b. sz. n.

⁵ Telegram from the Embassy in Hungary to the Department of State, 3 October 1967. *FRUS*, 1964–1968, Volume XVII. 313–314.

tő húsz évvel ezelőtt, amikor az ideológiák ereje sokkal nagyobb volt, de jelenleg a legnagyobb probléma, hogy megakadályozzuk a nukleáris háborút a két szuperhatalom között”⁶ Bár felmerülhet, hogy ekkor is csak a szovjet szólamokat hangoztatta,⁷ de ez ellen szól, hogy Kádár különböző időpontokban, különböző fórumokon következetesen nyilvánult meg. Amikor 1978-ban Averell Harrimannel tárgyalt egy Carter–Brezsnyev-találkozó lehetőségéről, arról beszélt, hogy egy nukleáris háború a magyar nemzet pusztulását eredményezné. A Politikai Bizottság ülésén kifejtette: „egy időben létezik békés egymás mellett élés és harc az imperializmus ellen (...) harmadik világháború, vagy pedig túrni kell egymást”.⁸ Míg Anasztasz Mikojan azt fejtegette, hogy egyszer majd az Egyesült Államokban is diadalmaskodik a kommunista forradalom, Kádár kételkedett: „...nincsenek illúzióink abban a tekintetben, hogy az Egyesült Államok szocialista vagy kommunista állam lesz. Mi, magyar kommunisták realisták vagyunk.”⁹ Eszmei elkötelezettségének erejére utal viszont, hogy a vietnami háborúra hivatkozva csak Nixon kifejezett kérésére volt hajlandó fogadni az első Budapestre látogató amerikai külügyminisztert, noha Moszkva éppen akkor állapodott meg Washingtonnal a stratégiai fegyverek korlátozásáról.

Kádár olyan elkötelezett kommunistaként tűnt fel, aki elismeri a *hatalmi* viszonyokat. A pártvezetés külpolitikai vitái alapján az a benyomásunk támadhat, hogy egyesek nem voltak tisztában Magyarország jelentéktelenségével a világpolitikában. Münnich Ferenc kijelentette, hogy ha az amerikaiaknak nem tetszik valami, menjenek haza, és a magyar propagandában az Egyesült Államok szinte mindvégig a kérlelhetetlen ellenség szerepét töltötte be. Kádár azonban többször elismételte, hogy Magyarország „egy kis tetű” a nemzetközi színtéren (az amerikaiak meglepődhettek ezen a nyelvi fordulaton, mert a tetű szót bolhának fordították). A magyar–amerikai viszony rendezése kapcsán a „reálpolitika” meghatározást használta, rend-

⁶ Telegram from the Embassy in Hungary to the Department of State. Conversation with Kádár, 30 November 1967. FRUS, 1964–1968, Volume XVII. 318–320.

⁷ Vladislav ZUBOK: *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2009. 202–203., 221.

⁸ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának ülése, Kádár János hozzászólása, 1965. május 11. MOL M-KS 288. f. 5/365. 6. e.

⁹ Instruction from the Department of State to the Legation in Hungary, 21 October 1960. FRUS, 1958–1960, Volume X. 126–130. Mikojan megjegyzését lásd Anatoly DOBRYNIN: *In Confidence – Moscow’s Ambassador to America’s Six Cold War Presidents (1962–1986)*. Times Books, New York, 1995. 92.

szerének elismerését a kész tények alapján kérte. Bár eleinte az amerikai vezetés valóban kétségbe vonta a Kádár-rendszer törvényességét, Kádár felismerte, hogy az amerikaiak a jövőben sem nyújtanak fegyveres segítséget kelet-európai politikájuk megvalósításához, ezért „nem lehetnek érdekeltek ellenforradalmi helyzetek kirobbantásában”. Sajátos megfogalmazásban ugyan, de lényegében helyesen ítélte meg az amerikai politika céljait: „igyekeznek a népi demokratikus országokban javítani [az Egyesült Államok] pozícióit, szélesíteni tömegbefolyását, éket verni az adott ország és a Szovjetunió közé és mint Lengyelország esetében, gazdasági segítséget nyújtani azzal a kimondott szándékkal, hogy [az] előmozdítsa a függetlenebb politikai irányvonal kialakulását és kifejlődését”.¹⁰

Az amerikai politika változásai

Az amerikai kapcsolatok alakulása végső soron azonban a washingtoni vezetéstől függött. Eisenhower a szovjet beavatkozást követően még így írt Tito marsallnak: „Az európai feszültség addig nem enyhülhet tartósan és valóságosan, ameddig a Szovjetunió vissza nem vonul saját határai mögé, és el nem engedi Kelet-Európát a szorításából.”¹¹ Ez az álláspont fokozatosan megváltozott. A Nemzetbiztonsági Tanács 1958 májusában a „felszabadítás politikáját” a „lassú átalakulás” elvével váltotta fel.¹² A kelet-európai rendszerek tartós fennmaradása már nem látszott valószínűtlennek, noha a State Department még évekkel később is úgy vélte, hogy az „emberek nagy többsége nem fogadja el” a kommunista rendszert.¹³ Az európai stabilitás érdekében lassan elfogadták a kelet-európai szovjet hegemoniát, bár érdekeltek voltak benne, hogy a kérdéses országok a lehetőségekhez képest demokratikus átalakuláson menjenek keresztül, megreformálják gazdaságukat és valamelyest független külpolitikát folytassanak. A belső átalakulás mintaállama a hetvenes évek második felére Magyarország lett, a külpolitikai különállásé pedig Románia.

¹⁰ A washingtoni magyar követség elemzése a magyar–amerikai viszonyról. [é. n.] (1959), MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 9. d. 5/a. 0020461.

¹¹ Idézi BORHI László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez. Történelmi Szemle*, 1998/3–4. 341.

¹² Memorandum of Discussion, 22 May 1958. *FRUS*, 1958–1960, Volume X. 12–18.

¹³ Department of State Guidelines for Policy and Operations, February 1963. NARA, RG 59, PPC 1963–64. Lot70D199, Box 260.

Az Egyesült Államok továbbra is „éket vert” volna Moszkva és szövetségesei közé, mert a kommunizmus terjesztésére irányuló szovjet erőfeszítésekben fenyegetést láttak az amerikai biztonságra nézve. Arra akarták buzdítani az „alávetett népeket”, hogy céljukat próbálják fokozatosan elérni. A kelet-európai nemzetek függetlenségének helyreállításával nem akarták ellenséges országokkal bekeríteni a Szovjetuniót. Napirendre került a korábban fennálló kapcsolatok újrafelvétele Kelet-Európával, egyes országok egyedi elbírálása alapján. A megtorlások miatt Magyarország szóba sem jöhetett, a két ország gyakorlatban nem is létező „közeledési folyamatát” úgy akarták támogatni, hogy azzal „ne kompromittálják azt a szimbólumot”, amivé Magyarország vált a közvélemény számára 1956-ban. A kapcsolatépítés célpontja Románia lett.

Az átértékelési folyamat leglényegesebb lépéseként feladták a „felszabadítás” elvét.¹⁴ Ez – legalábbis egyelőre – nem jelentette, hogy Washington elismerte volna „a Szovjetunió uralmát Kelet-Európában”, mivel az amerikai vezetés még reménykedett „a független nemzeti lét helyreállításában”,¹⁵ de jelezte, hogy Kelet-Európa jelentősége leértékelődött. Mindazonáltal 1960-ban a State Department még azt hangoztatta, hogy „az Egyesült Államok nem áll készen arra, hogy elismerje a kelet-európai status quót”.¹⁶

A békés kapcsolatépítés (*peaceful engagement*) jegyében 1962 októberében Kennedy kifejtette: „Még a kommunista világon belül is léteznek eltérő árnyalatok. (...) Ám soha (...) nem szabad elismernünk, hogy a Kelet-Európában érvényesülő szovjet fennhatóság örök.”¹⁷ Kennedy jelezte, hogy felhatalmazást kér a Kongresszustól a csatlósokkal folytatott külkereskedelem szelektív alapon történő bővítésére.

Ezután fokozatosan lemondtak a kelet-európai függetlenségről és beérték a nagyobb önállósággal. Korábban az európai biztonság érdekében

¹⁴ Memorandum of Discussion, 366th Meeting of the National Security Council, 22 May 1958. *FRUS*, 1958–1960. Volume X. 12–18.; National Security Council Report. Uo. 18–31.; Memorandum of Discussion, 19 June 1958. Uo. 34–40.

¹⁵ Suggested Reply to Francis Chorin, 1960. NARA, RG 59, Records of the Department of State, Internal Affairs of Hungary 1960–1963. 611.64, Microfilm roll 93.

¹⁶ The Department of State to the American Legation in Budapest, 1. November 1960. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 764. 1960–63, Microfilm roll 1.

¹⁷ Idézi Bennett KOVRIG: *Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe*. New York University Press, New York, 1991. 107–108.

destabilizálni akarták a kelet-európai rendszereket, a hatvanas évektől azok konszolidálására törekedtek – ugyancsak a stabilitás érdekében. A nemzeti függetlenség és a stabilitás fokozatosan egymást kizáró tényezők lettek. 1963-ban a State Department megerősítette, hogy az ottani amerikai érdekek „alapvetően biztonságunk kérdése”, és újfent kifejtette: fenyegetést jelent az Egyesült Államok számára, hogy „Kelet-Európa fölötti uralma Európa szívéig terjeszti ki a Szovjetunió hatalmát”. Két fontos tekintetben azonban eltértek az addigi állásfoglalásoktól. Egyrészt „nyugtalanító” minősítették a kommunista rendszerek instabilitását, ami „fenyegetést jelent az általános biztonságra”. Korábban ugyanezt a jelenséget a biztonságot erősítő tényezőként tartották számon. Másrészt újraértelmezték a kelet-európai államok jövődjéről szóló státuszára vonatkozó amerikai elvárásokat. Eddig minden lehetséges fórumon a teljes függetlenséget szorgalmazták. Most már óvatosabban fogalmaztak: „Erős nemzeti érdekeink fűződik ahhoz, hogy (...) a lehető legnagyobb mértékig helyreálljon a nemzeti önrendelkezés”, hozzátéve, hogy a hatalmi realitások fényében kevés esélye van, hogy a Szovjetunió a közeljövőben kivonuljon Kelet-Európából (Kiemelés tőlem. – B. L.)¹⁸ 1962-ben a külügy „hosszú távú” lengyelországi célként azt nevezte meg, hogy a lengyelek „nagyobb mértékű” függetlenséget élvezzenek a Szovjetuniótól.¹⁹

A vasfüggöny mögött élőkkal kiépített kapcsolatokat az „autonómia” felé vezető útnak látták. Ehhez azonban szükség volt az érintett kormányok beleegyezésére. Ez teljes szakítást jelentett a korábbi, elszigetelésre törekvő politikával. Dean Rusk, a Johnson-adminisztráció külügyminisztere is a békés kapcsolatépítés politikáját szorgalmazta, főleg Románia és Lengyelország, de még Magyarország esetében is, amely szerinte „a nemzeti megbékélés megengedőbb politikája felé fordult”. Johnson elnök a „hídépítés” (*bridge-building*) kifejezést használta, hogy „átíveljük a köztünk és Kelet-Európa között tátongó szakadékot” az áruk, a gondolatok, a látogatók cseréje és a humanitárius fellépés révén.²⁰ A kelet-európai rendszerek korábbi elszigetelését „passzívnak, sterilnek és defetistának” bélyegezték.²¹ A State Department támogatta Johnson elképzelését, és a politikai

¹⁸ Department of State Guidelines for Policy Operations, February 1963. I. m.

¹⁹ Department of State Guidelines for Foreign Policy and Operations, Poland, May 1962. I. m.

²⁰ Bennett KOVRIG: *Of Walls and Bridges*. I. m. 107–108.

²¹ „The Bloc Countries and Eastern-Europe”, February 1963. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Executive Secretariat, 1961–1966. Box 5.

célok érdekében sürgette a kereskedelmi kapcsolatok kiépítését, abban bízva, hogy Magyarország és Románia is hajlandó lesz „olyan messzire menni, mint Lengyelország”.

Az amerikai hírszerzés 1964 márciusában jelezte, hogy „új és kevésbé merev kapcsolat van kialakulóban Kelet-Európa és Moszkva között. Ez részben a politikai változás eredménye, de részben annak is tulajdonítható, hogy a kisebb kommunista rezsimiek felismerték, lehetőségük nyílik arra, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek saját nemzeti érdekeiknek.”²² A CIA megállapította, hogy „a kelet-európai vezetők egyre inkább a nemzeti célok, a helyi politikai viszonyok fényében közeledhetnek ezekhez a kérdésekhez”. Az érintett országok eltávolodnak majd Moszkvától és szorosabb kapcsolatokra törekednek a nyugati világgal; szovjet beavatkozást pedig csak végső esetben tartottak valószínűnek, „ha létfontosságú szovjet érdek kerül veszélybe”.²³ Rusk külügyminiszter felszólította az amerikai külképviseleteket, hogy a kelet-európai országokra ne használják többé a „csatlós” szót, mert az „már nem írja le megfelelően viszonyukat a Szovjetunióval”.²⁴ Az erősödő kelet-európai önállósodás veszélyeit elemezve már-már megkérdőjelezték a szovjet hegemonia felszámolásának szükségességét. A CIA készíttette 1964-es elemzés feltételezte, hogy „a hagyományos szembenállás ezek között az országok között, valamint közülük néhány és a Szovjetunió között, ismét előtérbe fog kerülni. A magyar-román kapcsolatok terén már súrlódások tapasztalhatók.”²⁵ Mindazonáltal Európa megosztottságát „elfogadhatatlannak”, és a nukleáris háború kockázata miatt az Egyesült Államok számára „veszélyesnek” tartották.

A State Department politikai tervező osztálya felszabadítás helyett új, szerényebb célt fogalmazott meg: a „visszacsatolást”, ami „nem jelentene politikai egységet vagy katonai szövetséget”, mindössze „a túlzott szovjet befolyás csökkentését a térségben, a legitim szovjet biztonsági érdekek figyelembevételével”. Nem volt szó a kontinens újraegyesítéséről, csak „jóval szorosabb kétoldalú politikai kapcsolatokról”, „az abnormálisan szoros szovjet-kelet-európai szálak lazításáról és nem megszakításáról”. Ez re-

²² Special Report by the CIA, 27. March 1964. *FRUS*, 1964–1968, Volume XVII. 2–8.

²³ „Changing Patterns in Eastern Europe”, NIE 12–64. 22 July 1964. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Policy Planning Council, Lot File 70D199, 1963–64, Box 260.

²⁴ NARA, RG 59 Records of the Department of State, Policy Planning Council Lot File 70D199, Box 260.

²⁵ „Changing Patterns in Eastern Europe”, NIE 12–64. I. m.

ményeik szerint „az európai biztonságra nehezedő irreális kelet-európai és szovjet befolyást” is csökkentette volna. Elfogadták a CIA álláspontját, hogy Kelet-Európa veszély forrása is lehet: az ottani „zabolátlan nacionalizmus révén visszatérhetnek azok a konfliktusok, amelyek a *pax Communista* előtt küzdőtérre tették a térséget”.²⁶ A szovjet hegemonia enyhébb formája tehát immár nemcsak elfogadható, hanem akár kívánatos is lehetett Kelet-Európában: „Véget vetni Európa megosztottságának nem feltétlenül jelenti azt, hogy sikerül megteremteni egy stabil európai rendezést. A megosztottság vége eljőhet olyan módon is, hogy mindkét szövetségi rendszer felbomlik, hozzájárulhat új konfliktusokhoz és feszültségekhez, a végeredmény pedig a terhes múlt visszatérése lehet, nem pedig egy építő jellegű jövő megteremtése.”²⁷

Paradox módon a szovjetellenességet zászlajukra tűző republikánusok uralma alatt történt meg a döntő lépés a kelet-európai helyzet elfogadására. Henry Kissinger kelet-európai ügyekért felelős asszisztense, Helmut Sonnenfeldt úgy vélte, hogy a fennálló európai helyzet „egyáltalán nem kedvezőtlen” (*not at all bad*) az Egyesült Államok számára, de nem tartotta kívánatosnak, hogy amerikai–szovjet tárgyalásokkal szentesítsék: „az Egyesült Államok legyen az utolsó nyugati hatalom, amely szabad kezét ad Moszkvának Kelet-Európában”.²⁸ Nixon leszögezte, hogy Magyarország viszonyát szomszédaival „a földrajz és a történelem befolyásolja”,²⁹ vagyis külpolitikai elkötelezettségét többé-kevésbé meghatározottnak tekintette. 1971-ben az akkori budapesti amerikai nagykövét, Alfred Puhant azt mondta az amerikai magyar emigráció vezetőinek, hogy „Magyarország egyetlen reménye a szovjet vezetés lassú változása”.³⁰ A magyar vezetésnek is tudtára adták, hogy az amerikai politika céljai korlátozottak. Richard T. Davis külügyi államtitkár-helyettes közölte, hogy a magyar–amerikai viszony „javítását nem a magyar–szovjet kapcsolatok rová-

²⁶ „Bridgebuilding in Eastern Europe”, 31 July 1964. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Lindley Files, Lot File 71D273, Box 4.

²⁷ „The US and East-West Relations in Europe”, 3 August 1963. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Ernest K. Lindley Files 1961–1969. Lot File 71D273, Box 4.

²⁸ Memorandum by Sonnenfeldt to Kissinger, 8 January 1970. *FRUS*, 1969–1970, Volume XII. 352–354.

²⁹ Introductory Call, Szabó Károly, Nixon. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Box 2353.

³⁰ Memorandum of Conversation, US-Hungarian Relations, 23 June 1971. NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Central Policy Files, Political and Defense, Box 2353.

sára kívánják elérni. A realitásokból indulnak ki, abból, hogy Magyarország a Szovjetunió szövetségese.”³¹

Sonnenfeldt egy bizalmasnak szánt, de kiszivárgott beszédében kifejtette, hogy egy harmadik világháború megelőzése miatt az amerikai politikának arra kell törekednie, hogy a Szovjetunió és Kelet-Európa között „szerves kapcsolat” jöjjön létre. „Politikánknak Kelet-Európa finnlandizálására kell törekednie.” Szerinte az ide vezető folyamat „az elkövetkező száz évben” elkerülhetetlen lesz, tehát az Egyesült Államoknak „reagálnia kell a kelet-európaiak jól látható törekvéseire, hogy *autonómbb* helyzetbe kerüljenek az erős szovjet geopolitikai befolyás összefüggésében”. Példaként a lengyel–szovjet *modus vivendit*, valamint Magyarországot hozta fel, ahol Kádár „olyan utakat talált, amelyek megfelelőek a Szovjetunió számára, megfelelnek a nép természetes törekvéseinek, magyar gyökereket eresztenek”. Sonnenfeldt paradox módon ezt annak tulajdonította, hogy szovjet csapatok tartózkodnak Magyarországon és emiatt a magyar reformok nem okoznak túl sok fejfájást a Kremlnek. Végül kifejtette, „a legtöbb, amit tehetünk, hogy befolyásoljuk, ahogyan a szovjetek felhasználják a hatalmukat”. Henry Kissinger egy Sonnenfeldt állítását kifogásoló szenátor-nak írt levelében úgy fogalmazott, hogy az Egyesült Államok az érintett országok „függetlenségét és autonómiáját” támogatja.³²

A kelet-európai változások tempója és iránya megfelelt az Egyesült Államok érdekeinek. A hetvenes évek közepén Washington leginkább amiatt aggódott, hogy egy kelet-európai robbanás miatt szembekerülhet a Szovjetunióval. A Carter korszakban a külügyminiszter, Vance megfogalmazásában az Egyesült Államok „hosszú távú célja a jelentősebb mértékű *autonómia*, a nemzeti identitás és a kelet-európai országok nyugati beállítottságának támogatása”³³ volt. Ez a status quo elfogadását jelentette. Carter azok közé az országok között sorolta Magyarországot, ahol az USA „megszüntette” a Szovjetunió „befolyását”.³⁴

³¹ Szabó Károly nagykövet számjeltávirata a Külügyminisztériumnak, 1971. december 9. MOL Küm. XIX-J-1-j, USA tük.

³² Letter by Henry A. Kissinger to James Buckley, 27 March 1976, Letter James Buckley to Brent Scowcroft, 5 May 1976. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Lot File 81D286. Box 9.

³³ Carter Presidential Library, Staff Offices NSC, Brzezinski Material Country File: Hungary. Memorandum for the President from Vance, 3 June 1977.

³⁴ Jimmy CARTER: *White House Diary*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2010. 283–284.

Amerikai benyomások Magyarországról

Időközben Magyarország hivatalos amerikai megítélése lassú javulásnak indult. A CIA 1959-ben készített elemzése az „európai csatlósok” állapotáról úgy látta, hogy Magyarország „jelentős mértékben megszilárdult,” és „nem lehet széles körű felkeléssel számolni”.³⁵ Stabilnak tartották a belpolitikai helyzetet, amit az életszínvonal javulásának tulajdonítottak.³⁶ Kádárnak sikerült megszilárdítania a párt fölötti hatalmát és ezzel párhuzamosan „csendben elindította országát a lassú átmenet és a gyakorlatiasság útján, ami javított a politikai és gazdasági klímán. Még a magyar nacionalizmust is a maga javára fordította, és nagyrészt elvesztette a szovjet báb stigmáját; továbbra is viszonylag liberális irányvonal fog érvényesülni.”³⁷ A budapesti amerikai követ úgy vélte, hogy „az átlag magyar számára 1963 volt a legjobb év a kommunista hatalomátvétel óta”.³⁸

A magyarországi viszonyokat személyesen megismerő amerikaiak képe a helyzetről ellentmondásos volt. Az amerikai követség másodtitkára figyelmeztette az ideérkező amerikai utazókat, „a turisták és a családlátogatásra érkezők legyenek tisztában azzal, hogy rendőrállamba érkeztek”, és ki vannak téve a hivatalnokok önkényének.³⁹ Lesújtónak tartotta a magyarországi állapotokat George Bailey, az ABC amerikai televízió- és rádiócsatorna tudósítója, aki 1960. augusztusi látogatása során „több száz emberrel beszélt”, és úgy találta, hogy az emberek „kedvüket veszítették, és nem akartak bajba kerülni”. Siófokon munkásüdülőket látogatott meg, amelyek – az orwelli – 1984-et idézték fel számára. Később Tihanyban olyanokkal is találkozott, akik „jobban hasonlítottak” arra, ahogyan „a magyarok az emlékezetében éltek”, tanárok, írók, értelmiségiek, akik teljesen nyíltan szidták a Kádár-rendszert. A *National Geographic* főigazgató-helyettese, Francis Shor „meglepetésére” „meglehetősen jelentős” értelmiségi középosztályt talált, amely „elégedetlen és semmiképpen sem lelkes a

³⁵ CIA NIE 12–59. 11. August 1959. *FRUS*, 1958–1960. Volume X. 100–102.

³⁶ The Director of Research and Intelligence of the Department of State to the Acting Secretary of State, 16 April 1964. NARA, RG 59 Records of the Department of State, PPC, Lot File 70D199 1963-64, Box 260.

³⁷ „Changing Patterns in Eastern Europe”, NIE 12–64. 22. July 1964. i m.

³⁸ Owen T. Jones to the Secretary of State. NARA, RG 59 Central Files, 1964–1966, Hungary, Box 2275.

³⁹ Theodore Papendorp to the Department of State, March 19 1961. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central File 1960–1963, 611. 64. Microfilm roll 93.

rezsim iránt, de egyelőre elfogadja”. Egy szabadúszó író, Lance Wiley szerint „a magyarországi élet jóval magasabb színvonalú, mint a romániai, így a magyarok részleges győzelmet arattak 1956-ban”. Nicholas Feld, az amerikai követség munkatársa szintén járt Tihanyban, ahonnan kedvező benyomásokkal tért haza. Úgy találta, hogy a polgári életmód még nem tűnt el Magyarországról. Megítélése szerint az ott nyaralók „csak azért vannak ott, hogy jól érezzék magukat, és csak keveset foglalkoznak azzal, hogy szinte kötelező előadásokra és megbeszélésekre járniuk, amely oly gyakran része a »vakációnak« a több más országában, mint például Romániában (...) ahol az indoktrináció nagy szerepet játszik az üdülőhelyen”. A budapesti amerikai követség egy jelentéséből kiderül, hogy 1961-ben számottevően nőtt a Magyarországra látogató amerikai állampolgárok száma, és sokukat meglepte, hogy a magyar hatóságok részéről udvarias elbánásban részesültek. A *Christian Science Monitor* tudósítójának első benyomása az volt, hogy jelentős változások történtek 1956 óta. Ennek az ellenkezőjét tapasztalta 1962-ben egy magyar származású amerikai karmester, Halász László. Halász azt hitte, hogy kedvező változások zajlottak le Magyarországon, de két magyarországi látogatása arról győzte meg, „mekkorát tévedett”. Azt tapasztalta, hogy Magyarországon „általános félelem, kulturális stagnálás és Budapest kirakatvárosától eltekintve súlyos élelmiszerhiány uralkodik”.⁴⁰ A magyar viszonylatban kirakatvárosnak számító Budapestnél azonban az amerikai követség egy diplomatája szerint az erdélyi magyar városok, például Kolozsvár és Marosvásárhely is tisztábbak és rendezettebbek, az ottani magyar templomok szebb állapotban voltak, mint a magyarországiak. Meehan az erdélyi magyarokat legalább olyan jól öltözöttnek látta, mint a budapestieket, és az volt a benyomása, hogy vidámabbak is, mint azok, akiket a magyar fővárosban megfigyelt.⁴¹

⁴⁰ Bailey: The American Legation in Hungary to the Department of State, 10 August 1960. NARA, General Records of the Department of State, Decimal File, Internal Affairs of Hungary 1960-1963, Microfilm, roll 5.; Francis Short: The American Legation in Budapest to the Department of State, 13 June 1961. Uo.; Charles Wiley: The American Legation to the Department of State, 11 July 1961. Uo.; Nicholas Feld: The American Legation in Hungary to the Department of State, 3 August 1961. Uo.; Amerikai turisták: The American Legation to the Department of State, 23 November 1961. Uo.; Christian Science Monitor: The American Legation in Hungary to the Department of State, 28 June 1962. Uo.; Halász László: The American Legation in Budapest to the Department of State, 14 June 1965. Uo.

⁴¹ The American Embassy in Hungary (Meehan) to the Department of State, 14 May 1969. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1967-69, Box 2180.

Az amerikai követség elemzői szerint Magyarország jelentős gazdasági eredményeket ért el és 1959-re konszolidálta a gazdaságot. A rezsim „meggyőző” teljesítményt mutatott, ami „az ország erőforrásainak a lakossághoz mért arányához képest nem meglepő”. Az 1960-as évről készült elemzés megállapította, hogy a mezőgazdaság gyengesége ellenére Kádár „joggal lehet elégedett”. Az Egyesült Államokban élő Magyarország-kép mégis erőteljes korrigálásra szorult. Az Egyesült Államok vámigazgatásának Budapestre látogató vezetője megvallotta: „...elmaradott, csak mezőgazdasági termeléssel foglalkozó országnak tudta és hitte Magyarországot. Információi szerint – melyek valótlannak bizonyultak – hazánkban nyomor és éhség uralkodik, a templomok be vannak zárva.”⁴² Glant Tibor két újságíró, Max Frenkel és David Binder nevéhez köti a *New York Times* pozitív fordulatát Magyarország megítélésében. Utóbbi 1964-ben megjelent hétoldalas cikkében Kádár felemelkedését sikertörténetként mutatta be.⁴³ Kádár és rendszerének átértékelése összekapcsolódott. Budapesti látogatását követően egy szenátor úgy fogalmazott, hogy „Magyarország a legnyíltabb társadalom Kelet-Európában, és a siker jelentős mértékben Kádár fokozatosságra törekvő politikájának köszönhető.” Vance külügyminiszter úgy vélte, a Kádár-rendszer „távolról sem demokrácia, de belsőleg a legliberálisabb kelet-európai rendszerre fejlődött az elmúlt néhány év során, toleránsan bánik a disszidensekkel, jók az állam és az egyház kapcsolatai”, viszonylag szabadon lehet utazni, rendezett a viszony a Vatikánnal, és decentralizálták a gazdaságot.⁴⁴

Lassú kibontakozás

A State Department a hatvanas évek elején még lesújtó véleményt fogalmazott meg a kétoldalú kapcsolatokról. Magyarországon az Egyesült Államok rövid távú célja a békés fejlődés elősegítése „a nagyobb mértékű nemzeti függetlenség és belső szabadság érdekében”. Távlati célként még sze-

⁴² Szalai János, a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokának jelentése Faluvégi Lajos pénzügyminiszternek V. Acreevel folytatott megbeszélésről, 1976. szeptember 30. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 20. d. 527-003843/1-1976.

⁴³ GLANT Tibor: *Emlékezzünk Magyarországra. Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről*. Kiss József, Budapest, 2008. 51.

⁴⁴ Carter Presidential Library, White House Central File, General File. Memorandum for Madeline Albright from Stephen Larrabee; Memorandum from Vance to the President, 3 June 1977. I. m.

repelt a nemzeti függetlenség és a kormányzati forma szabad megválasztása, de megjegyezték, hogy 1956 óta szinte semmilyen előrelépés nem történt. A magyarországi kommunista uralom „a szovjetek hatalmán, rendőrterroron és a polgári szabadságjogok elfojtásán nyugszik”. A rendkívül feszült magyar–amerikai viszony mellett csak szerény célokat lehetett megfogalmazni: a magyarkérdés megoldását és a kapcsolatok olyan mértékű rendezését, amely újra működőképpé teszi a követséget, hogy az amerikai befolyás hatékonyabban érvényesülhessen.⁴⁵

1961-ben Kádár jelezte, hogy Magyarország érdekelt a holtpontról történő elmozdulásban és arra is utalt, hogy a kétoldalú viszony normalizálása segítségével az állam fel akar zárkózni a Nyugathoz. A konkrét problémákat – mint a magyarkérdés – azonban meg sem említette. Egy diplomáciai fogadás során történt, hogy a magyar pártvezető 1956 óta először szóba elegyedett az amerikai ügyvivővel. Torbert ügyvivő rögzítette az elhangzottakat. Kádár kifejtette, hogy „a világ konfliktusai kormányok és nem népek között vannak”. Nem szereti az „ellenség” szót, ezért azt mondaná, hogy az amerikai kormány a magyar ellenfele. Torbert a magyar pártvezetőt „természetéből fakadóan rideg és zárkózott embernek” látta, akinek az a véleménye, hogy „személy szerint előkelő helyen áll az amerikai kormány ellenségeinek listáján”. Ebből „nem próbáltam meg kijózanítani”, írta az ügyvivő, bár feljegyzéséből kiviláglik, hogy Kádár nem tett rá kedvezőtlen benyomást, és „majdnem szívélyes” kézfogással váltak el.⁴⁶

Áttörést az 1963-as amnesztia hozott, melynek eredményeként levették a magyarkérdést az ENSZ napirendjéről és elfogadták a magyar mandátumot. Magyarország teljes nemzetközi elszigeteltsége véget ért. 1964 februárjában Budapest kétoldalú tárgyalásokat javasolt a vitás kérdések megoldásáról, kölcsönösen elfogadható alapon.⁴⁷ Főként gazdasági jellegű megállapodásokra törekedtek; a legfontosabb cél a diszkriminatív kereskedelmi intézkedések megszüntetése volt. A budapesti amerikai követség támogatta a tárgyalások megindítását, mivel értesüléseik szerint Hruscsov a szovjet csapatok kivonásának bejelentésére készült. Az amerikai védelmi minisztérium nem tartotta kizártnak, hogy kivonják a szovjet

⁴⁵ Foy Kohler to the Secretary of State, 26 January 1961. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Central File 611.64, Microfilm, roll 93.

⁴⁶ The American Legation to the Department of State, 2 October 1961. Uo.

⁴⁷ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3062/1964. számú határozata, 1964. február 19. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 6. d. 4/b 002812.; A Külügyminisztérium jegyzéke, 1964. február 24. Uo.

csapatokat Magyarországról, mivel szerintük a „szovjetek katonai helyzete erősödne a középső fronton, ha a Magyarországon lévő négy hadosztályt visszavonnák a Szovjetunió területére”.⁴⁸ Arra is gondoltak, hogy Budapest azért keresi a tárgyalás lehetőségét, mert Románia nyugati nyitása és a román–amerikai tárgyalások miatt Kádár kényszerítve érzi magát a magyar–amerikai kapcsolatok normalizálására.⁴⁹ McGeorge Bundy nemzetbiztonsági tanácsadó az ajánlat elfogadását javasolta, mivel „Magyarország talán minden más csatlósnál messzebbre ment a kommunista rendszer desztalinizációja terén és az ilyen irányú változás folytatódik”. A nyitástól a magyarországi amerikai befolyás erősödését remélte.⁵⁰ Washington végül rászánta magát a tárgyalásra, mert az amnesztia után, „a Kádár-rezsim a nemzeti megbékélés, függetlenedés és liberalizáció politikáját folytatta”.⁵¹

Bár az álláspontok jelentősen eltértek és a kapcsolatok normalizálása a lezáratlan ügyek, a Mindszenty-kérdés, a Szent Korona visszajuttatása miatt szinte kilátástalan volt, 1965-ben Kádár kijelentette: „hajlandó bármikor, bárhová elutazni”, hogy javítsa a magyar–amerikai kapcsolatokat. Ugyanekkor a vietnami konfliktus kelet–nyugati dimenziót nyert, és ezzel hosszú időre lehetetlenné tette a kapcsolatok rendezését. Kádár az imperializmus elleni tiltakozást az ideológia területére akarta korlátozni, s bár a pártvezetés egy része igyekezett minden területre kiterjeszteni a kapcsolatok befagyasztását, a magyar vezető – politikájának pragmatikus elemeként – szembeszállt ezzel a törekvéssel.⁵²

Felmerült, hogy az 1965-ös Budapesti Nemzetközi Vásáron, ahol kisebb fajta áttörésként első ízben képviselték magukat az amerikaiak, a kormány képviselői ne keressék fel az amerikai pavilont, valamint a megnyitó beszédben ítéljék el a „vietnami és dominikai agressziót”.⁵³ Kádár a

⁴⁸ Memorandum of Conversation, 21 January 1964. Participants: R. Heath Mason, Counsellor of British Embassy; Harold C. Vedeler. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Central Files 1964–66, Hungary, Box 2277.

⁴⁹ The Legation in Hungary to the Department of State, 18 July 1964. Uo.

⁵⁰ Memorandum from the President's Special Assistant for National Security (Bundy) to President Johnson, 1964. április 14. *FRUS*. 1964–1968. volume XVII. 301.

⁵¹ The American Legation in Budapest to the Secretary of State, 8 December 1964. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Central Files 1964–66, Hungary, Box 2278.

⁵² Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára, 1966. április 26. MOL M-KS 288. f. 5/393. ó. e.

⁵³ Jegyzőkönyv az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1965. május 11-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/365. ó. e.

megbeszélések folytatása mellett szállt sikra, és az amerikaiak elleni „politikai támadás” mellett. Mit jelentett ez? Nem helyeselte a külügyi apparátus javaslatát, hogy az Amerikában tartózkodó magyar ösztöndíjasokat idő előtt hazarendeljék, és hogy az új ösztöndíjasok, mint például a neves néprajztudós, Ortutay Gyula, mondják le meghívásukat. Elutasította azt is, hogy Kodály Zoltán politikai tiltakozásra használja fel az esedékes amerikai látogatását. Ragaszkodott hozzá, hogy a viszony rendezése az amerikaiak vietnami politikája ellenére is megvalósítandó, bár ehhez a „szövetségesekkel” (vagyis a Szovjetunióval) folytatott konzultációra van szükség.⁵⁴ Szükségtelennek tartotta az amerikai kiállítók hátrányos megkülönböztetését és azt is, hogy a vásárt Amerika-ellenes propagandára használják fel. „Hogy ki menjen el és mikor az amerikai pavilonba? Én évek óta mindig azért lépek fel, hogy ezt az erősen politikai dolgot ezzel kapcsolatban leépítsük, mert ez még saját belső szempontból sem jó. A magyar lélek szereti a vásárt, a bicskát, a gulyást, a normaszűkítést nem szereti.”⁵⁵

Mindazonáltal a propaganda szempontjából a BNV-n történő amerikai részvétel aggályos volt, mert az esemény az Egyesült Államok nagy népszerűségére utalt. A pavilont, amely nyilvánvaló propagandacélokat szolgált, rengeteg ember látogatta meg. A kiállított luxustárgyak a lakosság illúzióit táplálták azzal kapcsolatban, hogy „Amerika jelenleg is a korlátlan lehetőségek hazája és gyorsan meg lehet gazdagodni”.⁵⁶ Amerikai részről jelentős sikernek könyvelték el a részvételt, bár érzékelték, hogy ez lassíthatja a kétoldalú viszony fejlődését: „a magyarok lelkes reakciója az ottani [BNV] kiállításra, miközben a kormány igyekszik elérni, hogy ítéljék el az Egyesült Államokat, nyilvánvalóan megerősítette a kormányt abban, hogy ne tárja szélesre a kapukat az amerikai kulturális befolyás jelentős térnyerése előtt”.⁵⁷

Bár Kádár kifejezte szándékát a megegyezésre, ennek az ellenkezőjét sugallta, hogy 1965 februárjában tüntetésre került sor az amerikai követség

⁵⁴ Jegyzőkönyv az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1965. szeptember 14-én megtartott üléséről, MOL M-KS 288. f. 5/37. ó. e.

⁵⁵ Jegyzőkönyv az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1965. május 11-én megtartott üléséről. I. m.

⁵⁶ Feljegyzés az amerikai gazdasági propagandáról, 1972, MOL M-KS 288. f. 5/34. ó. e.

⁵⁷ The American Legation (Tims) in Hungary to the Department of State, 5 August 1965. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central File, 1964–1966. Political Affairs and Relations, Box 2278.

épülete előtt, amelynek során a tüntetők betörték a képviselő területére és anyagi károkat okoztak. Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes és Házi Vencel igyekezett menteni a menthetőt és az ügy kivizsgálását ígérték,⁵⁸ ám a washingtoni vezetés a magyar kormányt tette felelőssé az incidenstért,⁵⁹ Tyler államtitkár-helyettes kemény hangvételű tiltakozást adott át.⁶⁰ Mivel Moszkvában hasonló megmozdulásra került sor, könnyen lehet, hogy az ötlet onnan származott. Radványi washingtoni ügyvivő azzal védekezett, hogy Magyarország „nagy nyomás alatt áll más szocialista országok részéről, hogy korlátozza kapcsolatait az Egyesült Államokkal”, de „ellenállt ennek a nyomásnak”.⁶¹ Emellett a Vietnam miatt meghirdetett Amerika-ellenes propaganda-hadjárat is beárnyékolta a kapcsolatokat, ezt az amerikai követség nem tartotta összeegyeztethetőnek a normalizálásra irányuló magyar kezdeményezésekkel, ürügyként értelmezte és úgy vélte, hogy a magyar kormányt főleg az amerikai befolyástól való félelem tartja vissza a kapcsolatok rendezésétől.⁶² Kádár álláspontját azzal magyarázták, hogy érdekelt a magyar–amerikai kapcsolatok normalizálásában, mert az „presztízst és kereskedelmi előnyöket” eredményezhet Magyarország számára, de a lehető legkevesebb engedmény fejében.⁶³

Ennek megfelelően a magyar–amerikai kapcsolatok az 1970-es évek közepéig mind a magyar, mind az amerikai vezetés véleménye szerint elmaradtak az Egyesült Államok és a többi szocialista ország viszonyától. Hiába történt követséres 1967-ben, a magyar–amerikai kapcsolatok ugyanolyan mélypontra voltak, mint bármikor a hidegháború alatt – mondta Szilágyi külügyminiszter-helyettes az új nagykövetnek.⁶⁴ 1975-ből, a helsinki záróokmány aláírásának évéből visszatekintve az akkori amerikai nagykövet, Eugene McAuliffe azt mondta Kádárnak, hogy „a hidegháború legrosszabb kapcsolata volt a mienk”.⁶⁵ Csak Magyarországon maradt ér-

⁵⁸ Budapest to the Secretary of State, 18 February 1964. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central File, 1964–1966, Political Affairs and Relations, Box 2279.

⁵⁹ The Department of State to the US Legation in Hungary, 16 February 1965. Uo.

⁶⁰ The Department of State to the US Legation in Budapest, 13 February 1965. Uo.

⁶¹ Memorandum of Conversation, 10 March 1965. Participants: McKisson, Squire, Radványi. Uo. Box 2278.

⁶² The American Legation in Hungary (Tims) to the Department of State, 5 August 1965. I. m.

⁶³ The American Legation in Hungary to the Department of State, U.S. Policy Assessment of Hungary, 9. February 1966. I. m.

⁶⁴ The American Embassy to the Department of State, 1. October 1967. I. m.

⁶⁵ A Külügyminisztérium V. Területi Osztályának feljegyzése, 1975. december 9. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 27. d. 10-003036/7-1975.

vényben létszámkorlátozás a diplomáciai képviselőteken, a tájékoztatási tevékenység tilalma a külképviseletek számára, az útiterv-bejelentési kötelezettség, a kiutazásnál külön vízumkérelem, a Magyarországra utazó amerikai hivatalos személyek alacsonyabb szintű fogadása, mint a többi szocialista országban, az amerikai nagykövetek magasabb szinten történő fogadásának elhúzódása.⁶⁶

Bukarest és Varsó példája mutatja, hogy a rossz viszonyt önmagában nem magyarázza a szovjet befolyás. Az egyik ok a magyar felső vezetés részéről az Egyesült Államok külpolitikája és berendezkedése iránt megnyilvánuló ellenszenv lehetett, ami szorosan kötődött a vezetésnek a szovjet érdekek iránti olyan mérvű elkötelezettségéhez, amely például román vagy lengyel részről nem állt fenn. Egy vacsora alkalmával Szilágyi külügyminiszter-helyettes amerikai vendégeinek kijelentette, hogy „minél több amerikai katona hal meg” Vietnamban, „annál jobb”.⁶⁷ Kádár meggyőződése volt, hogy „a kommunista világpolitika (...) sohasem tévesztheti szem elől a világorradalmi végcélt”.⁶⁸ De még így is gyakran mérsékelt álláspontot foglalt el a Politikai Bizottságon belül a magyar–amerikai kapcsolatokról folytatott vitákban. Az imperializmus elleni harc és a békés egymás mellett élés számára mégsem zárta ki egymást. „Vannak országok, amelyeket potenciális ellenségeinknek kell tekintenünk – az Egyesült Államok és más hasonló erők –, bár ellenük harcolunk (...) mégis lehetségesnek tartjuk (sőt, helyesnek és szükségesnek is) a normális államközi kapcsolatokat, valamint a békés egymás mellett élést (...) A szocializmus végső győzelméhez nem szükséges a háború.”⁶⁹ utalt később többször elismételt tételére.

Amikor a vélt vagy valós szovjet érdek úgy kívánta, a magyar–amerikai viszony stagnált vagy látványosan romlott, a „détente” kibontakozásával pedig javult. Kádár szavaival: „Az Amerikai Egyesült Államokról mint az imperializmus vezető hatalmáról szólva [Leonyid Iljics Brezsnyevnek] kifejtettük, hogy a magyar–USA tárgyalásokat mi a szovjet–amerikai tárgyalásokhoz kívánjuk igazítani.” Kádár megértéssel hallgatta, amikor Brezsnyev az amerikai vezetésnek a szocialista országok „románosításá-

⁶⁶ A Külügyminisztérium feljegyzése, 1971. április 2. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 17. d. 4-14/00399/2/1971.

⁶⁷ The American Embassy in Hungary to the Department of State, 27 September 1967. I. m.

⁶⁸ Idézi FÖLDES György: Kötélhúzás felsőfokon. I. m. 106.

⁶⁹ Nagyköveti konferencia, 1967. MOL M-KS 288. f. 32/22. 6. e.

ra” irányuló politikáját kárhóztatta. Úgy tűnt, hogy a csehszlovák bevonulásban való magyar részvételből is messzemenő következtetéseket lehet levonni; a budapesti amerikai nagykövetség egyenesen úgy vélte, hogy ugyanakkora mérföldkő az ország jövőjére nézve, mint 1956 volt, hiszen Magyarország koncepciója saját kilátásairól és jelentőségéről „eljelentéktelenedett”, reménye a nyugati nyitásra rövid távon sokat romlott.⁷⁰

Ezt azonban nagyon hamar ellensúlyozták a belső reformok. Alfred Puhán amerikai követ 1969-ben egyenesen úgy vélte, hogy Románia mellett Magyarország az egyetlen szovjet szövetséges állam, ahová Nixon elnök látogatása szóba jöhet, bár az egyetlen másik ország, ahol erre sor került, az a bel- és külpolitikai szempontból is fontos Lengyelország volt. Szerinte „a belpolitikai helyzet teljesen kiegyensúlyozott, a gazdasági helyzet kifejezetten jó, és az egész ország politikai légköre igen kedvezőnek mondható”.⁷¹ A forradalom 15. évfordulóján az amerikai kormányzat már nem kívánta kiterjeszteni az 1956-ra vonatkozó bírálatot a „nagy utat megtett (...) jelenlegi” magyar vezetésre.⁷² William Rogers külügyminiszter felszólította John Volpe közlekedési minisztert, hogy mondja le részvételét a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége által szervezett megemlékezésen, amely nem állt összhangban Washington együttműködésre törekvő magyarországi politikájával.⁷³ Kérésének a miniszter eleget tett.

Magyarország a hetvenes évek elején már a kelet-európai fontossági sorrend harmadik helyére került, megelőzve Csehszlovákiát. A korábban Magyarország „mészárosának” nevezett Kádár vezetése alatt álló országot „a reformpolitikát folytató kommunista rendszerek legjobb példajaként” tartották nyilván 1972-ben, amely belpolitikája, gazdasági reformja révén abban az irányban haladt, amit az Egyesült Államok elképzelt. Az USA érdeke a reformpolitika folytatása volt, ezen belül is az új gazdasági mechanizmus, amely „nyugati elveket és feltételeket” hozott a gazdaságba. Magyarország az amerikaiak szemében a legfőbb támogatója volt a kelet–nyugati

⁷⁰ The American Embassy to the Department of State, 27 August 1968. NARA, RG 59 Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1967–69, Box 2180.; The American Embassy to the Department of State, 18 September 1967. Uo.

⁷¹ Alfred Puhán beszélgetése Bartha János főosztályvezetővel, 1971. február 1. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 17. d. 14-14/00399/1971.

⁷² Memorandum by Helmut Sonnenfeldt to General Haig, 19 May 1971. NARA, Nixon Presidential Materials, Staff, Country Files Europe, Box 667.

⁷³ Letter by William Rogers to John Volpe, 5 July 1971. NARA RG 59 General Records of the Department of State, Central Policy Files, Political and Defense, Box 2353.

gazdasági együttműködésnek, az első kommunista ország, amelyik állampapírt bocsátott ki a nemzetközi pénzpiacon és ezzel piaci, multilaterális irányba terelte a KGST-t. Külön kiemelték, hogy a destabilizáció kockázata nélkül sikerült végrehajtani a reformot és úgy, hogy az nem váltotta ki Moszkva aggodalmát. Nyíltan kimondták, hogy nem céljuk a magyar reformok olyan mértékű felgyorsítása, hogy azt a szovjetek megpróbálják elfojtani. Az amerikai cél tehát „aprólékosan megtervezett és végrehajtott reform volt Magyarországon, amely hosszú távú stabilitást eredményez, és amely lehetővé tenné, hogy a szovjetek csökkentsék magyarországi hadseregük létszámát”. Ennek fényében az Egyesült Államoknak visszafogottan kellett politizálnia. Az önérdékből végrehajtott magyar reformok ugyanis „amerikai érdeket is szolgáltak”. Ezért Washington támogatni kívánta Magyarország belépését a nemzetközi gazdasági és pénzügyi világba, az amerikai rádióadóknak be kellett számolniuk a reform sikereiről.⁷⁴ A megfogalmazás, miszerint a magyar reform az Egyesült Államok érdekeit is szolgálja, arra utalt, hogy a fennálló helyzet megfelelt a washingtoni vezetés számára.

Mindezek ellenére még a hetvenes évek elején sem történt komoly előrelépés a kapcsolatok rendezése terén. Megfeneklettek a többször újraindított kétoldalú tárgyalások, ennek ismét a nemzetközi politika volt az alapvető oka. Kádár moszkvai sugallatra nem tartotta elég jónak a szovjet–amerikai viszonyt, illetve Kambodzsa megszállásával – tárgyalásra kényszerítendő az észak-vietnami vezetést – az Egyesült Államok eszkalálta a vietnami konfliktust. A szovjet vezetés Nixonról alkotott véleménye kedvezőtlenebb lett, Brezsnyev szerint „Johnsonnál is veszélyesebb és ravaszabb antikommunista”.⁷⁵ Nem meglepő tehát, hogy a Politikai Bizottság elutasította az amerikai űrhajósok magyarországi látogatására vonatkozó javaslatot. Puja Frigyes külügyminiszter „keményvonalas” beszédet mondott az ENSZ-ben, s emiatt elmaradt a találkozója amerikai kollégájával.

Washington rossz néven vette a „holdutasok” látogatását elutasító döntést. Pedig Nixon nagy reményeket fűzött az ügghöz. Elérkezettnek látta az időt, hogy „megszurkáljuk kissé moszkvai barátainkat azzal, hogy több ilyen látogatást szervezünk Kelet-Európában. Itt az ideje, hogy mi okoz-

⁷⁴ PARA Review, Eastern Europe, 31 March 1972. I. m.

⁷⁵ Jegyzőkönyv az MSZMP KB Politikai Bizottságának üléséről, 1969. szeptember 1. MOL M-KS 288. f. 5/498. 6. e.

zunk *nekik* egy kis fejfájást.”⁷⁶ A Fehér Ház, különös tekintettel az elutasítás hangvételére, úgy döntött, hogy „le kell hűteni kapcsolatainkat Magyarországgal”.⁷⁷ Aligha sejtette, hogy Budapest éppen ezt akarta elérni. „Moszkvában az Egyesült Államokról mint az imperializmus vezető hatalmáról kifejtettük – idézte Kádár az általa elmondottakat –, hogy a magyar–amerikai tárgyalásokat mi a szovjet–amerikai tárgyalásokhoz kívánjuk igazítani. Ebből kiindulva utasítottuk vissza a »holdutasok« magyarországi látogatási szándékát. Vagyonjogi és egyéb tárgyalásainkat is ebben a szellemben folytatjuk.”⁷⁸

Ezzel együtt a magyar–amerikai kapcsolatokkal legfelső szinten foglalkoztak Moszkvában, Budapesten és Washingtonban egyaránt. Az Egyesült Államok nagykövetét utasították, hogy csak olyan ügyekben folyhatnak tovább a tárgyalások, amelyek amerikai érdekeket szolgálnak.⁷⁹ A magyar külügyminisztérium igyekezett enyhíteni a helyzetet, közölték Puhannal, hogy az átadott jegyzék eredetileg jóval enyhébb hangvételű volt, mint az angol változat, és kifejezték reményüket, hogy „eljön majd az ideje, amikor egy ilyen látogatásra sor kerülhet”.⁸⁰ Elmondták az amerikaiaknak azt is, hogy a retorziók a keményvonalasok helyzetét erősítik. Puhán arra hivatkozott feljebbvalóinak, hogy a magyarok „szovjet gazdáik kielégítésére törekedtek”.⁸¹ Mindezek tükrében a tárgyalások megkezdésére vonatkozó döntést a State Department kezdeményezésére Nixon hozta meg azzal, hogy azok csendesen, „a szigorú viszonyosság alapján folyjanak”.⁸²

⁷⁶ Memorandum for Dr. Kissinger, 2 June 1969. NARA, Nixon Presidential Materials, Staff, Country Files, Box 667.

⁷⁷ Memorandum by Theodore C. Eliot Executive Secretary to Hillenbrand, 13 September 1969. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Policy Files 1967–1969. Political and Defence, Box 2183.

⁷⁸ Jelentés az MSZMP KB Politikai Bizottságának és a Kormánynak, 1969. december 22–29. MOL M-KS 288. f. 5/18. ó. e.

⁷⁹ From the Secretary of State to the American Embassy, 20 September 1969. NARA, Nixon Presidential Materials, Staff, Country Files, Box 667.

⁸⁰ Telegram by Puhán to the Department of State, 29 September 1969. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967–1969. Political and Defence, Box 2183.

⁸¹ Telegram by Puhán to the Acting Secretary of State, 23 September 1969. NARA, Nixon Presidential Materials, Staff, Country Files Europe, Box 667.

⁸² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Political Files, 1970–1973. Box 2353.

Puhan igyekezett kedvezőbb képet kialakítani a magyar rendszerről, mint elődje. Úgy ítélte meg, hogy Kádárt „szokatlanul kompetens” emberek – Komócsin, Biszku, Németh, Fehér, Nyers, Fekete – segítik az ország kormányzásában, akik mindent megtesznek, hogy javítsák a magyarországi élet minőségét. Az átlag magyar számára javult az élet, az embereknek sok elkölteni való pénze van. Az éttermek „viszonylag jó” ételeket szolgálnak fel, a nők „viszonylag jól öltözöttek”, felgyorsult az épületek rendbehozatala és a város „pizkossága” megszűnőben van. „Budapesten és Debrecenben az emberek vidámabbnak látszanak, mint bárhol másutt Kelet-Európában.” A politikai rendszer megengedőbb lett, s emiatt az egyház befolyása az emberek felett megrendült. Puhan „nem hallott panaszt” arról, ahogy a rendőrség az emberekkel bánik, bár „nyilvánvaló” volt számára „a nagyszámú civil ruhás rendőr jelenléte”. Jelentősnek vélte a nyugati, beleértve az amerikai kultúra jelenlétét. A nacionalizmust „jó okkal” kordában tartották, de azt tapasztalta, hogy ha Trianonról esett szó, „alig van különbség a kommunista funkcionáriusok és Mindszenty véleménye között”. „Bár hagyományosan erős – vélte a nagykövet –, nem észrevehető az antiszemizmus.”⁸³

Nixon elnök az új magyar nagykövet, Szabó Károly bemutatkozó látogatásakor kijelentette, hogy „különböző nézeteink ellenére megvan a lehetőség a viszony javítására”, és „kedvezőnek ítélte a magyar–amerikai kapcsolatok legutóbbi fejleményeit is”. Személyes hangot megütve, Nixon elmondta, „szívesen emlékezik vissza 1963-as budapesti látogatására; nagyon jó benyomása alakult ki a látottakról és a magyar emberekről”. Szabó beszámolója szerint „Nixon magatartása barátságos, a beszélgetés hangneme szívélyes volt”. Bár Szabó nem említi, az elnök arról is szólt, hogy Magyarország „szomszédaihoz” fűződő viszonyát történelmi és földrajzi adottságainak tudja be.⁸⁴

Puhan nagykövet „saját kezdeményezéseként” vetette fel Nixon elnök magyarországi látogatásának már említett lehetőségét, 1972-ben esedékes moszkvai útja után.⁸⁵ A Politikai Bizottság nem zárkózott el a lehető-

⁸³ Puhan to the Department of 21 July 1970. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967–1969. Political and Defence, Box 2183.

⁸⁴ Szabó Károly számjeltávirata a Külügyminisztériumnak, 1971. október 22. szjt 8675. Introductory Call, Szabó Károly, Nixon. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Box 2353.

⁸⁵ Az amerikai referatúra feljegyzése, 1971. december 16. MOL Küm. XIX-J-1-j, USA tük. 17. d. 146-002766/3-1971.

ségtől, és utasítást adott, hogy a külügyminisztérium folytasson konzultációt „az illetékesekkel”. A külügyminisztérium javasolta Nixon látogatásának elfogadását. Érveik bepillantást engednek a magyar külpolitikai gondolkodásba. Eszerint az elnöki vizit alkalmat adhat a kétoldalú viszony magas szintű megvitatására és megnyithatja az utat fontos kérdések rendezésére, lehetőséget kínálhat a nemzetközi kapcsolatokról alkotott magyar vélemény ismertetésére, a román és a jugoszláv álláspont – nyilván szovjetbarát – ellensúlyozására. Emellett, a külügyminisztérium vélekedése szerint, Nixon esetleges budapesti látogatása „csapást” mérhetne a jobboldali magyar emigrációra. Ellene szóló érvként merült fel, hogy a látogatás „illúziókat keltene” a közvéleményben az Egyesült Államokat és a magyar–amerikai kapcsolatokat illetően, továbbá Nixon a „fellazítás” és saját politikai céljai szolgálatába állíthatná a látogatást.⁸⁶ Vagyis a magyar motiváció a román ellentéte volt. Nixon fogadásával nem Magyarország Moszkvától való különállását akarták megmutatni, hanem azt, hogy Magyarország a szovjetek hű szövetségese, amibe még az amerikai kapcsolatok magas szintű ápolása is belefér a remélt gazdasági haszon érdekében. De a magyar vezetés túlértékelte a nagykövet lehetőségeit. Puhán közlése alaptalan volt, Nixon sohasem mérlegelte, hogy ellátogat Magyarországra. Sonnenfeldt 1970 szeptemberében kelt memoranduma rávilágít az okra: „...legfontosabb feladatunk, hogy megmutassuk, a legbarátabb országok, Románia és Jugoszlávia hasznot húznak független álláspontjukból, és hogy mi megkülönböztetjük Kelet-Európa országait. Magyarországot és Lengyelországot egyfajta köztes területként kezeljük.”⁸⁷

Az amerikaiak Nixon 1972 májusában tett európai útja kapcsán puhatolóztak Rogers külügyminiszter lehetséges budapesti látogatásáról, de ekkor még – nyilvánvalóan a vietnami bombázások felújítása miatt – a magyar vezetés elzárkózott ettől. Pedig Rogersnél kevesen képviselték következetesebben az enyhülés ügyét és a gazdasági kapcsolatok normalizálását, ami a magyar vezetés célja is volt. Péter János magyarázata burkoltan a szovjet külpolitikát is bírálta: „a vietnami bombázások miatt nehéz megértetni a magyar közvéleménnyel, hogy Kádár miért fogadja Rogerst, Brezsnyev miért fogadja Nixon”.⁸⁸ Holott Puhán mindent megtett, hogy le-

⁸⁶ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. december 28-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/571. ó. e.

⁸⁷ Memorandum by Sonnenfeldt to Kissinger, 19 September 1970. NARA, Nixon Presidential Materials, Staff, Country Files Europe, Box 693.

⁸⁸ MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. IV-135, 002680.

csillapítsa a magyar vezetés aggodalmait. Kijelentette, hogy az Egyesült Államoknak nem célja nehéz helyzetbe hozni a magyar államot, és nem tesznek semmit, ami „szovjet nyomással” járna Magyarországra. Hozzátette, hogy Magyarország döntheti el, milyen ütemben és milyen módon akarja javítani a magyar–amerikai kapcsolatokat.⁸⁹ Puja májusban „konzultációt” folytatott Moszkvában. Ott közölték, hogy helyes volt kitérni a Nixon látogatására vonatkozó „szondírozás” elől – pedig ez komoly formában nem is merült fel. Egy újabb moszkvai megbeszélésen tájékoztatták Rogyionov szovjet külügyminiszter-helyettest, hogy a magyar vezetés elfogadta az amerikaiak kezdeményezését Rogers budapesti látogatására. Hozzátették, hogy Kádár nem fogadja a külügyminisztert, illetve a látogatás során Budapest „bírálni” akarja a nixon-i „erőpolitikát” és tájékozódni kíván az európai biztonsági konferenciára és a haderőcsökkentésre vonatkozó amerikai álláspontról. Rogyionov kifejtette, hogy Nixon moszkvai látogatása után megváltozott a helyzet, az amerikaiak „realisták”, és „ma már tudják, hogy Rogers budapesti látogatását nem használhatják fel a szocialista országok egységének gyengítésére”.⁹⁰ Júniusban Rogers európai körútja során Jugoszláviába és Romániába is ellátogatott, és budapesti látogatását a magyar vezetés is elfogadta.

A State Department útmutatót készített Rogers magyarországi útjára, amely hangsúlyozta, hogy a látogatás nem irányul harmadik ország ellen, és javasolta, hogy nyugtassa meg vendéglátóit: „nem akarjuk elcsábítani Magyarországot a szövetségeseitől”. Ugyanakkor köszöntőjében Rogers kiemelte, hogy „a magyar nép öntudata (...) évszázadokon át lehetővé tette, hogy megtartsa nemzeti öntudatát”, hozzátéve, hogy „a nemzeti függetlenséghez való jog a világ népeinek legfőbb vágya”,⁹¹ vagyis támogatta a nemzeti függetlenedést anélkül, hogy megkérdőjelezte volna Magyarország helyét a szovjet érdekszférában.

Az utolsó pillanatig kérdéses volt, hogy Kádár fogadja-e az amerikai külügyminisztert. Rogers jelezte, hogy vele is találkozni kíván, és utalt rá, hogy a találkozót Nixon is kéri. Rogers felhatalmazta a nagykövetet, hogy „bármivel érvelhet” az ügy érdekében. Péter azzal magyarázta Kádár vona-

⁸⁹ Memorandum of Conversation with Bartha, The American Embassy in Budapest to the Secretary of State. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Policy Files 1970–1973. Box 2353.

⁹⁰ MOL Küm. XIX-J-1-j Szovjetunió tük. 144, 95. d. 002830/1972.

⁹¹ State Department Briefing Books, 1972 Hungary. NARA, General Records of the Department of State 1958–1976. Lot Files 72D317. Box 131.

kodását, hogy az amerikai külügyminisztérium szóvivője „barátságtalanul nyilatkozott” a magyar–amerikai kapcsolatokról, és kijelentette, hogy a korona visszaadását „egyes kérdések megoldásához kötik”. Hivatkozott továbbá a vietnami bombázásokra, mire Puhan kijelentette, hogy Rogers pedig ismeri Péter parlamenti beszédét, melyben a vietnami háborút „a történelem leggaládabb háborújának nevezte”. Ez a közlés nyilván Rogers eltökélttségét tükrözte, hogy a retorikán túllépve rendezze a magyar–amerikai viszonyt. Végül Kádár vonakodva beleegyezett: „úgy tűnik, ez elől már nem lehet kitérni”, firkantotta az erről szóló előterjesztésre. Aczél György körbetelefonálta az elérhető PB-tagokat, akik *utólag* jóváhagyták Kádár döntését.⁹² Kádár széljegyzete rávilágít, hogy vonakodása személyes és nem csak politikai indíttatású volt. De vélhetően ez utóbbi is szerepet játszott, ugyanis Brezsnyev februárban a magyarországi reform felülvizsgálatára szőlította fel Kádárt, aki ezt követően hozzáfogott az ellenreform végrehajtásához.⁹³ A keményen megfogalmazott brezsnyevi vádak külpolitikai óvatosságra is inthették Kádárt. Emellett a vietnami konfliktus kiéleződése miatt a szovjet vezetés is kacérkodott a moszkvai csúcs elnapolásával, és ugyan erről a magyar vezetést hivatalosan nem tájékoztatták, a jelek szerint ezek a hírek valahogy mégis eljutottak Budapestre. Ugyanakkor Nixon májusi, sikeres moszkvai útja után, amikor a két nagyhatalom aláírta a stratégiai nukleáris fegyverek és nukleáris elhárító rendszerek korlátozásáról szóló egyezményt, aligha érthette szovjet szó a ház elejét. Végül, de nem utolsósorban Moszkva áldását adta Rogers látogatására. A magyar vezetés tájékoztatta Hanoi budapesti nagykövetét a tárgyalásokról, és biztosította, hogy nincs szó Vietnam „kiárusításáról”. Az északvietnami vezetés – Nixon pekingi, illetve moszkvai útjának fényében – érzékeny volt erre, és könnyen lehet, hogy a vietnami kérdés retorikai exponálása a szovjetek kétkulacsos vietnami politikájának mentetegetését is szolgálta.

Rogers megnyugtatta Kádárt, hogy a magyar–amerikai viszonyt Magyarországnek megfelelő módon és ütemben kívánja fejleszteni, az Egyesült Államok nem szól bele más országok belügyeibe. Kádár a két ország között meglévő „óriási különbségekre” tekintettel „normális” viszony ki-

⁹² Jelentés Kádár János és Komócsin Zoltán számára, 1972. július 5. MOL M-KS 288. f. 5/585. ó. e.; Aczél György feljegyzése Kádár Jánosnak, 1972. július 5. Uo.

⁹³ Lásd HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2001. 238–243.

alakítását tartotta lehetségesnek, anélkül hogy „fantáziákat, álmokat kergetne”. Magyarországot, mint mondotta, a „helyzet ösztönzi”. Kijelentette, hogy „figyelemmel van” az amerikai és más érdekekre is, részéről a normalizálást az motiválja, hogy „az emberek békében és boldogságban élhessenek”.⁹⁴ Bár Rogers szeretett volna kulturális egyezményt aláírni, erre azonban nem volt fogadókészség. Ugyanakkor ismételten leszögezte, hogy a Szent Korona visszaadására csak „javuló légkörben” kerülhet sor, a kellőképpen homályos megfogalmazással lehetőséget adva arra, hogy a visszaadást határozatlan időre elodázzák. Mi több, a külügyminiszter nem adott át meghívást magyar kollégájának, mint később kiderült, azért, mert az amerikai űrhajósok magyarországi látogatásának elutasítása után az amerikai külügyminisztérium még abban sem bízott, hogy Rogerst fogadják Budapesten. Ezt Budapesten úgy értékelték, hogy Amerika számára Magyarország „nem fontos”.⁹⁵ Rogers Nixonnak címzett táviratában mégis úgy vélte, látogatása új fejezetet nyitott a két ország kapcsolataiban. A magyar kormány fontos helyekre jól láthatóan kitette az amerikai zászlót, a Nagycsarnok egyik kirakatában pedig ott díszelgett egy 1963-ban Nixontól kapott autogram.⁹⁶

Hamarosan sor került egy vagyoni jogi megállapodás megkötésére, ezt követően pedig Budapest bízott benne, hogy megkaphatja a legnagyobb kedvezményes elbánást, ami a gazdasági reformpolitika külgazdasági feltételeinek megteremtéséhez volt fontos. Washington azonban hangsúlyozni kívánta a szinte szövetségessé előlépő Románia kedvezményezett helyzetét, így a kész dokumentum az MFN-tárgyalások tekintetében Románia mögé sorolta Magyarországot. Kissinger számára a román külpolitika nagyobb érték volt, mint a magyar reformpolitika. Kijelentette, hogy Romániának „minden tekintetben” Magyarország előtt kell maradnia: „Románia a tűzbe tette a kezét értünk és semmi értelme megjutalmazni Magyarországot, amely 1969-ben behúzta a nyakát és még azt sem engedte, hogy az űrhajósaink oda látogassanak.”⁹⁷

⁹⁴ Feljegyzés Kádár és Rogers megbeszéléséről. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 12. d. 135-002680/15-1972.

⁹⁵ Feljegyzés Pedersen amerikai nagykövet búcsúlátogatásáról Puja Frigyes külügyminiszternél, 1975. május 27. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 25. d. 146-001196/1975.

⁹⁶ Memorandum by Rogers to Nixon. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Policy Files 1970–1973. Box 2353.

⁹⁷ Senior Review Group Meeting, 7 March 1973. Uo.

Az 1974. április 4-i fogadáson Kádár megkereste az új amerikai nagykövetet, Richard Pedersent, és elmondta, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok „lassan fejlődnek”, a „lassan” szót kétszer elismételve. A tolmácsként közreműködő Nagy János külügyminiszter-helyettes magyarázatot fűzött a nagykövet számára a pártfőtitkár által elmondottakhoz: Kádár nagyon pontosan fogalmazott és a kapcsolatok fejlesztésének üteméről mondottakat komolyan kell venni.⁹⁸ Az újabb visszalépésnek a moszkvai sugallatra végrehajtott belpolitikai visszarendeződés lehetett az oka, melynek eredményeként 1974 elején a reformszárny képviselői kiszorultak a felső vezetésből.⁹⁹ Októberben, amikor Kádár Moszkvába utazott, az amerikaiaknak feltűnt a szovjetek iránt még a megszokottnál is „ömlengőbb” propaganda. A „hűség ismételt kinyilvánítására” a nagykövetség szerint a belső autonómia és a gazdasági engedmények érdekében volt szükség, hiszen a szovjet vezetés tisztában volt a magyar lakosság nagyobb részének kommunistaellenes érzelmeivel.¹⁰⁰ Ezt aláhúzta az amerikaiak értesülése, hogy a szovjet nagykövetség tanácsosa, Nyikolaj Mardonyijev elégedetlenségének adott hangot, mert a magyarok figyelmen kívül hagyják a marxizmus–leninizmus elveit, az ottani helyzet „a burzsoá Nyugathoz” hasonlít.¹⁰¹

A külügyminisztérium a kereskedelmi törvény Magyarországra nézve negatív rendelkezésein túlmenően is úgy látta, hogy az Egyesült Államok nem érdekelt a kapcsolatok fejlesztésében, részben Magyarország kifogásolt vietnami szerepe miatt. Nagy János külügyminiszter-helyettes szerint „állandósulni látszott”, hogy a többi „szocialista országhoz viszonyítva is jelentős lemaradás van a kapcsolatok normalizálása terén”. Ugyanakkor szerinte „egyetlen olyan terület” sincs, „ahol függő viszonyban lennénk az USA-tól, vagy ahol az USA retorzióval érzékeny kárt tudna okozni nekünk”. A változó viszonyokra utalt Puja Frigyes külügyminiszter ezekhez a sorokhoz írt megjegyzése: „ez nem így van”.¹⁰²

⁹⁸ The American Ambassador in Budapest to the Secretary of State, 10 April 1974. NARA, PDF, 1974.

⁹⁹ HUSZÁR Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989*. Corvina, Budapest, 2006. 202–245.

¹⁰⁰ The American Ambassador to the Secretary of State, 4 October 1974. NARA, Department of State, PDF 1974.

¹⁰¹ The American Embassy in Budapest to the Secretary of State, 30 October 1974. NARA, Department of State, PDF 1974.

¹⁰² A Külügyminisztérium V. Területi Osztályának feljegyzése, 1975. december 9. I. m.; Puja Frigyes külügyminiszter feljegyzése, 1976. március 15. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 27. d. 14-003875/11-1975.

A jelek szerint az amerikaiaknak megfelelt a kapcsolatok fokozatos, lassú fejlődése. Az Egyesült Államok kelet-európai lépései a hatalmi realitásokhoz idomultak. A hetvenes évek közepén azt akarták elérni, hogy a kelet-európai térség államai „függetlenebb” egységekké váljanak, amelyek jobban figyelembe veszik a lakosság igényeit, és erősíteni akarták a térség kötődését a nyugati világhoz. Ettől azt várták, hogy gyengül a Szovjetunió befolyása és „katonai helyzetének biztonsága” Kelet-Európában. Ugyanakkor a függetlenedési folyamat csak fokozatosan történhetett, hogy ne váltsa ki a szovjetek katonai beavatkozását, amely nem csupán a szovjet-amerikai összeütközés veszélyével járna és véget vetne a pozitív folyamatoknak, hanem az Egyesült Államok kénytelen lenne ölbe tett kézzel nézni.

Magyarországot Kelet-Európán belül a „külső körben” – igaz, ott az első helyen – tartották számon, belpolitikai viszonyait a lehetőségekhez képest elfogadhatónak találták, értékelték a kulturális és a gazdasági vonalon bekövetkezett változásokat, és úgy vélték, hogy a konzervatív fordulat sem hoz majd alapvető visszarendeződést. A politikai rendszert kelet-európai összehasonlításban humánusnak találták. Arra számítottak, hogy az Egyesült Államok érdekeit szolgáló átalakulás nem csak a belső viszonyokra hat ki – a gazdasági reform „burzsoá mentalitás” megjelenéséhez vezetett –, hanem a többi kommunista országra is áterjed majd, hozzájárul a kommunista rendszerek amerikai érdekek szerinti átalakulásához és ezzel a kelet–nyugati feszültség csökkenéséhez. A magyarországi reformok támogatása tehát az Egyesült Államok külpolitikai érdeke volt. Ugyanakkor nem volt szabad látványosan kiállni a reformok mellett, vagy túlságosan gyors haladásra buzdítani a magyarokat, nehogy ez a Szovjetunió beavatkozását vonja maga után. Magyarország nemzetközi törekvéseit viszont ellentétesnek tartották az Egyesült Államok nemzeti érdekeivel, és rámutattak, hogy bár a belpolitikai reformok védelme érdekében Budapest kényszerhelyzetben van, ugyanakkor ezt „lelkesen”, „meggyőződésből” is teszi. A magyar–amerikai kapcsolatok fejlesztését tudatosan a szovjet–amerikai viszony helyzetéhez igazították, hogy a gazdaság kivételével se tartsanak előbbre, mint a Szovjetunió. Céljai elérésére a State Department ki akarta használni a legnagyobb kedvezményt és azt, hogy Magyarország rászorul az amerikai technológiára.

Kádár, aki elismerte, hogy „ritkán írunk jót az USA-ról”, méltatta az Egyesült Államok kulcsszerepét a helsinki konferencián. Ktartott amellett, hogy a békés egymás mellett élésnek nincs alternatívája. Kádárt egy

beszélgetés során az amerikai nagykövet egyenesen „történelmi személyiségnek” nevezte, ami utalt az 1956 óta a politikus megítélésében bekövetkezett nagy változásra. Kádár önszemléletébe enged viszont betekintést a válasz, amivel a bókot elhárította: „...azt szerette volna, ha őt nem kellene történelmi személyiségnek nevezni, neki sohasem voltak ilyen ambíciói. A nagykövet, ha kb. ismeri, mit jelentett Magyarországnak 1956, megérti ezt.” Kádár, túltéve magát őszinteségi rohamán, a megtorlás időszakát egy mondattal intézte el: 1956-ot „viszonylag rövid időn belül sikerült egy általános amnesztiával lezárni”. Nem említette, hogy az általános amnesztiát éppen amerikai nyomásra hirdette meg. Ezt követően arról beszélt, hogy a magyarok „elvesztették illúzióikat a Nyugattal kapcsolatban,” s kevesebb „disszidensünk van”, mint amikor „le voltak zárva a határok”. Kádár biztosította tárgyalópartnerét, hogy „nem fél a harmadik kosártól”, azaz a Helsinkii Egyezmény emberi jogi klauzuláitól sem. A szovjet–magyar viszonyról közölte, hogy Magyarország a „legtöbb kérdésben együtt halad” a Szovjetunióval, de a magyar külpolitika „népünk érdekeinek” érvényesítését is szolgálja. Kijelentette, nem irigylí a „szuperhatalmakat,” mert azok egymással sokszor „előbb jutnak megegyezésre, mint saját szövetségeseikkel”, ezzel utalva arra, hogy a szovjet tömb egysége is csak látszat.¹⁰³

A magyar–amerikai viszonyról elmondta, hogy annak „sokoldalú” bővítését akarja. Az elmondottakból kiderült, hogy főleg a gazdasági kapcsolatokra gondolt, ahol Magyarország „nem csak egy-két kapitalista országra akar koncentrálni”. Ennek kapcsán felvetette, hogy a legnagyobb kedvezmény elvének kiterjesztése még rendezésre vár, akárcsak a korona kérdése. McAuliffe nagykövet közölte, hogy Ford elnök utasította minisztereit, tegyenek meg mindent az 1974-es kereskedelmi megállapodás sérelmezett részének felülvizsgálatára. A korona kapcsán csak annyit közölt, hogy Ingersoll külügyminiszter-helyettes „dolgozik az ügyön”, majd megkérdezte Kádárt, nem zavarja-e, hogy az elmúlt időszakban a magyar vezetés számos tagja látogatott az USA-ba, illetve rendelkezik érvényes meghívással onnan. A válasz érzékeltette a kétoldalú viszony lehetőségeit, de egyben korlátait is: nem, de „nem szeretné, ha Washingtonban tartanák a minisztertanácsot”. A találkozóról készült, feltehetően túlzó magyar feljegyzés szerint McAuliffe sugárzó megalégedéssel, elragadtatva nyilatkozott a ta-

¹⁰³ A Külügyminisztérium V. Területi Osztályának feljegyzése, 1975. december 9. I. m.; Puja Frigyes külügyminiszter feljegyzése, 1976. március 15. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 27. d. 14-003875/11-1975.

lálkozóról, hogy milyen nagy élmény volt számára „Kádár elvtárs mélyen szántó bölcsessége”.¹⁰⁴

A Szent Korona

Carter külügyminisztere, Cyrus Vance szerény célokat fogalmazott meg a szovjet zóna kapcsán: a térség, illetve a Nyugat közötti hosszú távú kapcsolatok fejlesztését, a humanitárius helyzet javítását és azt, hogy a Szovjetunió ne használhassa föl a térséget ellenséges célokra.¹⁰⁵ A nemzetbiztonsági tanácsadó, Zbigniew Brzezinski továbbra is a Moszkvától való függetlenség politikáját, azaz Romániát támogatta volna leginkább, míg Vance, aki számos alapvető külpolitikai kérdésben nem értett egyet Brzezinskivel, Magyarországot és Lengyelországot is favorizálta volna a románok mellett. Az elnök azokra a kelet-európai országokra helyezte a hangsúlyt, amelyek külpolitikai szempontból függetlenek Moszkvától és/vagy viszonylag megengedő belpolitikát folytattak. Ennek megfelelően Carter ellátogatott Lengyelországba annak ellenére, hogy több szakértő attól tartott, ezt a szovjetek provokációnak foghatják fel.¹⁰⁶ Egy ízben Carter kijelentette: „A kommunizmustól való mérhetetlen félelmünk arra indított bennünket, hogy bármilyen diktátort a keblünkre öleljünk, aki együtt fél velünk.” Ennek megváltoztatását ígérte.¹⁰⁷ Mégis, a Nixon- és a Ford-adminisztrációhoz hasonlóan Washington továbbra is előnyben részesítette az egyébként „merevnek, ortodoxnak” és nacionalistának tartott román vezetést a többi kelet-európai országnál „kevésbé illiberálisnak” tartott magyarral szemben. Ez abban is megnyilvánult, hogy Carter meghívta Ceaușescut, holott világos volt, hogy országában „a gazdasági, politikai és társadalmi élet minden vetülete a párt ellenőrzése alatt áll”.¹⁰⁸

¹⁰⁴ A Külügyminisztérium V. Területi Osztályának feljegyzése, 1975. december 9. I. m.; Puja Frigyes külügyminiszter feljegyzése, 1976. március 15. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 27. d. 14-003875/11-1975.

¹⁰⁵ Memorandum by Cyrus Vance to the President, [é. n.] (1977). MOL XXXII. 17/1977. Provenancia: NARA, RG 59, Records of the Department of State PS 40134-1856.

¹⁰⁶ Zbigniew BRZEZINSKI: *Power and Principle. Memoirs of the National Security Advisor, 1977-1981*. Farrar Giroux Strauss, New York, 1983. 296-298.

¹⁰⁷ Campbell CRAIG-Frederik LOGEWALL: *America's Cold War. The Politics of Insecurity*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2009. 289.

¹⁰⁸ State Department Briefing Paper, Romania, [é. n.] (1973?) NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Lot Files 81D286, Entry 5339, Records of the Counselor, 1955-1977, Box 131, The American Embassy to the Secretary of State, 24 December 1975. NARA, Records of the Department of State, PDF 1975.

Az 1978-as washingtoni találkozó alkalmával Carter kiemelte Ceaușescu közvetítő szerepét a közel-keleti válságban és kijelentette, hogy Románia képes megoldani emberi jogi problémáit. Amerikai viszonylatban Bukarest továbbra is hasznot húzott abból, hogy viszonya Moszkvával feszült volt.¹⁰⁹

A Szent Korona ügyében 1977-ben sikerült áttörést elérni,¹¹⁰ mert Magyarország amerikai megítélése kedvezőre fordult, és Carter hajlandó volt vállalni a visszaadással járó belpolitikai kockázatot. Washington úgy vélte, hogy a magyar állam megfelelően végrehajtja a helsinki egyezmény emberi jogokra, konkrétan a kivándorlásra és a családegyesítésre vonatkozó rendelkezéseit. Ez pedig az emberi jogok védelmét zászlajára tűző demokrata párti elnök számára igen fontos volt. Thomas Gerth, a State Department magyar referense, a korona amerikai „őre” – akinél a láda kulcsait elhelyezték – kijelentette, „amerikai részről kapcsolatainkat problémamentesnek tartják”.¹¹¹ Mudd ügyvivő annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Magyarországon „a nép elfogadta a szocializmust, és támogatja a meglévő irányvonalat”, ráadásul megítélése szerint Magyarország az „eddiginél önállóbb, »magyar arcú« külpolitikai tevékenységet folytatott számos területen”.¹¹² Armitage külügyminiszter-helyettes elismerően szólt a magyar kormány és a nép viszonyáról.¹¹³ A budapesti nagykövet kifogásolta, hogy a State Department a degradáló „rezsim” szóval említi a Kádár-rendszert az egyébként szélesebb körben nem hozzáférhető diplomáciai levelezésben, és kifejtette, hogy „még azok a magyarországi és külföldi magyarok is, akik nem kedvelik a fennálló rendszert, magánbeszélgetések során elismerik, hogy Magyarország és a népe sokkal jobban él, mint a legtöbb más kelet-európai szomszéd”, míg más kommunista és egyéb diktátorok „személyi kultuszt” építettek ki maguk körül, Kádár „kerüli a rivaldafényt”.¹¹⁴

¹⁰⁹ Bruce J. COURTNEY–Joseph F. HARRINGTON: *Tweaking the Nose of the Russian. Fifty Years of American-Romanian Relations 1940–1990*. East European Monographs, Boulder, 1991. 434., 440.

¹¹⁰ A Szent Korona visszaadásának történetéről lásd még GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja*. KLTE, Debrecen, 1997. 66–112.

¹¹¹ Feljegyzés a State Department magyar referensének látogatásáról Bartha Jánosnál, 1977. május 19. I. m.

¹¹² A Kulturális Kapcsolatok Intézetének feljegyzése, 1977. június 27. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 20. d. 1-004077/1977.

¹¹³ Nyerges János feljegyzése, 1977. június 28. I. m.

¹¹⁴ The American Ambassador to the Secretary of State, 24 December 1975. NARA, Records of the Department of State, PDF 1975.

Vance és Brzezinski nem értett egyet a korona ügyében. Az utóbbi az Egyesült Államok általános kelet-európai politikája revíziójának keretében kívánt dönteni, míg ellenlábasa egyértelműen a visszaadást támogatta. A State Department úgy vélte, több erkölcsi, illetve politikai érv szól a visszaadás mellett.¹¹⁵ Vance úgy vélte, Magyarország mindent megtesz a pénzügyi követelések rendezésére, jelentősen nőtt a kölcsönös áruforgalom, a két ország kulturális és tudományos megállapodást kötött, a média korrekten foglalkozik az Egyesült Államokkal, a nagykövetség munkatársait fogadják vezető magyar tisztviselők – vagyis a legtöbb korábban kifogásolt probléma megoldódott. Bár a Kádár-rendszert nem lehetett demokratikusnak nevezni, az emberi jogok, a kulturális pluralizmus és a szocialista jólét terén minden más Varsói Szerződés-tagállamnál előbbre járt, akárcsak – legalábbis Vance szerint – az állam és az egyház viszonyában. Ráadásul a Magyar Katolikus Egyház támogatásáról biztosította a korona visszaadását (nem firtatták, hogy milyen politikai nyomásra). Továbbá az Egyesült Államoknak sem jogi, sem erkölcsi alapja nem maradt a korona további őrzésére, hazaszállításától pedig a Kelet-Európával kapcsolatos amerikai célok megvalósítását lehetett várni.¹¹⁶A Carter által 1977. július 15-re összehívott megbeszélésen az elnök a visszajuttatás mellett döntött, holott a pápa „nem tartotta elérkezettnek” a pillanatot.¹¹⁷

Carter júliusban közölte Schmidt nyugatnémet kancellárral, aki néhány nappal korábban éppen Kádár Jánost fogadta, hogy a „belpolitikai nehézségek” ellenére a királyi koronát visszaadják Magyarországnak. A beszélgetésből kiderült, hogy az elnök döntését befolyásolta Kádár enyhüléspárti politikája.¹¹⁸ Gerth eközben Budapesten is közölte, az elnök döntött a visszaadásról, illetve jelezte, hogy a washingtoni vezetés részéről felmerült: két éven belül sor kerülhetne a legmagasabb szintű kapcsolatfelvételre. Eszerint először Kádár utazott volna Amerikába, ezt követően Carter Budapestre.¹¹⁹ Bár a döntést a nemzetbiztonsági tanácsadó sürgetésére egy időre felfüggesztették az Egyesült Államok kelet-európai irány-

¹¹⁵ Memorandum by George Vest to Tarnoff, [é. n.] (1977. július), MOL XXXII-17. 2. d.

¹¹⁶ Memorandum by the Secretary of State to the President, (1977). MOL XXXII-17. 2. d.

¹¹⁷ Memorandum by George Vest to Cyrus Vance through Matthew Nimetz, 1977. július 20. MOL XXXII-17. 2. d.

¹¹⁸ Jelentés Manfred Schüllerrel, a kancellári hivatal államtitkárával folytatott megbeszélésről, 1977. július 25. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 19. d. 10-001100/8-1977.

¹¹⁹ Beszélgetés Mudd ügyvivővel és Gerth magyar referenssel, 1977. július 26. MOL Küm. XIX-j-1-j USA tük. 18. d. 1-00278/5-1977.

vonalának jóváhagyásáig, Carter naplófeljegyzése szerint november 11-én az elnök sürgetésére megszületett a visszavonhatatlan döntés. Kifejezetten arról, hogy az ereklyét nem a kertek alatt, hanem nyíltan adják vissza.¹²⁰

A kádári politika amerikai sikerét jelezte, hogy júliusban Budapestre érkezett Carter leszerelési ügyekért felelős különmegbízottja, Averell Harriman. Ebben az időszakban tárgyalták a támadó stratégiai fegyverek korlátozásáról szóló SALT II-egyezményt, melynek aláírása a látványos romlásnak indult szovjet–amerikai kapcsolatok miatt veszélybe került, holott megkötését Carter és Brezsnyev is szorgalmazta. Az amerikai diplomata azért érkezett Budapestre, hogy Kádár segítségét kérje egy Brezsnyev–Carter-csúcstalálkozó létrehozásában. Már találkozott Kádárral 1963-ban, Hruscsov szervezte a találkozót a moszkvai Luzsnyiki Stadion disztribúnjében, innen datálódik Kádár nyitási készsége az USA felé. Harriman tekintélyes államférfinak tartotta Kádárt, akinek szoros kapcsolata Brezsnyevvel kapóra jöhet az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti közvetítésre. A State Department számára készített életrajza kihagyta Kádár 1956-os szerepét és hallgatott a forradalmat követő megtorlásokról. A térség legjelentősebb reformerének nevezte a magyar pártvezért. Csak a pozitívumokat hangsúlyozta: Magyarországon „politikai és gazdasági stabilitás uralkodik”.

Harriman arra hivatkozott, hogy Magyarország „a Szovjetunió lojális szövetségeseiként” jó nyugati kapcsolatokat ápol, ezért kérte Kádárt, hogy jelezze Moszkvának, Carter kész lenne találkozni Brezsnyevvel. Kádár ismét az atomháború veszélyéről beszélt, ami szerinte a magyar nemzet pusztulását okozná. Közvetítő szerepet nem vállalt, de Harriman üzenetét még aznap továbbította Moszkvába. A megbeszélésről készült magyar feljegyzésből kihagyták Kádár megjegyzését, hogy „a magyar tisztségviselők látóköre szélesebb, mint szovjet kollégáiké, mert sokuk életüknek egy részét kapitalista rendszerben élték le, egy részét pedig szocializmusban”. Mint ahogy azt is, amit nyilvánosan aligha mondott volna: „1956 történetében semmire sem lehetünk büszkék.”¹²¹

¹²⁰ Jimmy CARTER: *White House Diary*. I. m. 132–133.

¹²¹ Library of Congress, Manuscript Division, Papers of Averell Harriman, Box 598. Megjelent: BORHI László: Egy amerikai diplomata beszélgetései 1978-ban. W. Averell Harriman, Kádár János és Nicolae Ceaușescu. *Múltunk*, 2009/1. 65–88. 80., 72. A magyar feljegyzés: MOL M-KS 288-47 Kádár János titkársága, 35. cs. 1978.

Nem csupán Magyarország amerikai megítélése változott radikálisan, hanem a magyar vezetés viszonya is az Egyesült Államokhoz. Budapest már Nixon elnököt is szívesen fogadta volna, habár éppen a szovjetek helyzetének erősítésére, a korona visszaadásakor pedig a magyar vezetés felvetette Kádár washingtoni látogatásának lehetőségét. Néhány hónappal később Kaiser nagykövet a *Népszabadság* főszerkesztőjének említette a látogatást, mert Kádár képes lenne a „közvetítőszerepre” Moszkva és Washington között, amire „sem Tito, sem Ceausescu nem alkalmas”. A Nemzetbiztonsági Tanácsban készült feljegyzés szerint ezúttal nem kacsáról volt szó. Látogatását „hasznosnak” találták, mert Kádár „innovatív és sikeres vezetőnek bizonyult és olyan támogatottságra tett szert honfitársai körében, ami példa nélkül áll más VSZ-országban.” Probléma abból adódott, hogy Kádárt az amerikai magyarság egy része 1956-os szerepe miatt elutasította, ezért a választások előtt nem tűnt célszerűnek meghívni.¹²²

Végkifejlet

1978 volt a magyar–amerikai kapcsolatok csúcsa, a rendszert amerikai részről legitimáló korona mellett Magyarország megkapta a legnagyobb kedvezményes elbánást is. A legjobbkor, a mélyülő adósságválsággal küzdő gazdaság ugyanis egyre jobban rászorult a külföld pénzügyi támogatására. Gazdasági érdek is indokolta tehát, hogy az afganisztáni szovjet intervenciót követően a magyar pártvezetés az enyhülés eredményeinek fenntartását szorgalmazta. Carter gazdasági szankciókat léptetett életbe a szovjet tömb országai ellen, ami felerősítette a tömbön belüli gazdasági problémákat. A kelet-európai országok pártvezetői egy 1980-as moszkvai megbeszélésen közölték, hogy nem engedhetik meg maguknak a gazdasági kapcsolatok megszakítását a Nyugattal.¹²³ Ezt az álláspontot képviselte 1980 januárjában washingtoni útján Horn Gyula, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetője is. Amerikai tárgyalópartnerei megerősítették ebben, és figyelmeztették, hogy az évente megújítandó legnagyobb

¹²² Carter Presidential Library, Carter Presidential Papers, Staff, Offices of NSC, Brzezinski Material Country File: Hungary. Memorandum for David Aaron from David King, 12 May 1978.

¹²³ Vladislav ZUBOK: *A Failed Empire*. I. m. 269.

kedvezményes elbánás attól függ, milyen magatartást tanúsít Magyarország az Egyesült Államok iránt.¹²⁴

A szovjet vezetés azonban, amelyet meglepett a Nyugat váratlanul heves reakciója az SS-20 típusú közép-hatótávolságú rakéták telepítésére, megtorlásul utasította Magyarországot, Csehszlovákiát és az NDK-t, hogy mondják le a közeljövőben nyugati politikusokkal tervezett magas szintű találkozókat. Magyarországtól Puja külügyminiszter bonni, illetve egy parlamenti delegáció washingtoni útjának törlését kérték.¹²⁵ Bár a Politikai Bizottság 1980. január 29-i ülése – a szovjet intervenció rémét falra festő Kádár határozott állásfoglalására – meggyőződése ellenére elfogadta a szovjetek követelését, Kádárnak sikerült kieszközölnie Moszkvánál, hogy a nyugati kapcsolatokat ne kelljen befagyasztani.¹²⁶ A külügyminisztérium 1984-ben rámutatott: „kapcsolataink az USA-val ellentétes irányú mozgást mutattak a romló kelet–nyugati kapcsolatok egészének alakulásától”, bár ez a viszony még így sem érte el néhány „szocialista ország amerikai kapcsolatainak korábban elért szintjét”. Budapesti értékelés szerint az amerikai politika elfogadta „társadalmi berendezkedésünket és szövetségi hovatartozásunkat”,¹²⁷ ami magyar részről megteremtette a jó viszony alapjait. A gazdasági kapcsolatok a kívánatosnál kisebb mértékben fejlődtek, ám Amerika 1984-re így is Magyarország tizedik legfontosabb kereskedelmi partnere lett. A magyar–amerikai kereskedelmi szerződés növelte Magyarország „mozgásterét a tőkés pénzpiacokon és a multinacionális vállalatok körében”.¹²⁸

Saját érdekei miatt és azon túlmenően is a magyar külpolitika rendszeres washingtoni diplomáciai konzultációk fenntartásával igyekezett szerezni közvetítő szerepet betölteni a két szuperhatalom között. Házi Vencel washingtoni nagykövet úgy látta, hogy az amerikai külügyi vezetés Magyarországra mint „számukra legalkalmasabb partnerre” tekint, hogy „rajtunk keresztül üzenjenek a szovjet vezetőknek”, a magyar véleményt pedig „abból a szempontból vizsgálják, hogy betudhatják-e ezt a szovjetek

¹²⁴ BÉKÉS Csaba: Magyar külpolitika a szovjet szövetségi rendszerben, 1968–1989. In: GAZDAG Ferenc–KISS J. László (szerk.): *Magyar Külpolitika a XX. században. Tanulmányok*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 157–158.

¹²⁵ Uo. 158–160.

¹²⁶ Uo. 160–163.

¹²⁷ A Külügyminisztérium feljegyzése Havasi Ferenc washingtoni útjához. MOL M-KS 288. f. 32/4. ó. e., 1985.

¹²⁸ Uo.

álláspontjának”.¹²⁹ Nagy János 1984. júliusi washingtoni útja után a State Department illetékesei kijelentették, hogy a kelet–nyugati kapcsolatok mélypontján különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak az ilyen eseményeknek, és fontosnak tartják az ehhez hasonló csatornák nyitva tartását.¹³⁰ Havasi Ferencnek, az MSZMP KB gazdasági ügyekért felelős titkárnak 1985-re előírányzott látogatását pedig „a kelet–nyugati kapcsolatok szempontjából is kiemelkedőnek” tekintették.¹³¹ Még egyértelműbben fogalmazott Max Kampelman nagykövet, a Madridban tárgyaló amerikai küldöttség vezetője, aki kijelentette: „Magyarország sokat tehet a béke és biztonság érdekében.”¹³²

A nagyhatalmak közötti viszony újbóli elmérgesedése mégis átmeneti visszaeséséhez vezetett. Kádár érzékelte, hogy a „differenciált” kelet-európai politika szovjetellenes szándékot leplezett. Tudtul akarta adni, hogy a realitásokkal Washingtonban is számolni kell: Magyarország a Varsói Szerződés tagállama „meg a Szovjetunió szövetségese és ez így is marad.” Az Apró Antal által vezetett országgyűlési küldöttség washingtoni útja mellett 1981-ben – Kádár állásfoglalására – Haig külügyminiszter budapesti látogatását is elhalasztották. A magyar vezető attól tartott, hogy Haig „itt kezdené nekünk Budapesten szidni a Szovjetuniót meg a »hegemonisztikus« törekvéseit, vagy mi az istennek hívják ezek”, hiszen az „ilyenek nem lehet szájkosarat rakni a szájára”.¹³³ Elhalasztották az amerikai alelnök magyarországi útját is, és Budapest – a szovjet példát követve – lemondta az 1984-es Los Angeles-i olimpián történő részvételt is. Ezzel együtt a normális kapcsolatok fenntartását a pártvezető is szorgalmazta.¹³⁴

Washington megértéssel fogadta a magyar külpolitika nehézségeit. 1981-ben Haig helyett helyettese, Lawrence Eagleburger érkezett Buda-

¹²⁹ Házi Vencel washingtoni nagykövet távirata Nagy János külügyi államtitkárnak, 1984. június 20. MOL Küm. USA tük. XIX-J-j 1984. 28. d. 00705/1.

¹³⁰ Házi Vencel nagykövet távirata Nagy János külügyi államtitkárnak, 1984. július 12. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 1984. 28. d. 003705/6.

¹³¹ Házi Vencel távirata a Külügyminisztériumnak, 1984. október 1. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 1984. 28. d. 004975.

¹³² Feljegyzés Max Kampelman budapesti látogatásáról, 1985. szeptember 11. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 29. d. 4-134, 004876.

¹³³ Kádár János felszólalása a Politikai Bizottság 1981. június 23-i ülésén. Jelentés MOL M-KS 288. f. 5/829. ó. e., 1981.

¹³⁴ Kádár János felszólalása a Politikai Bizottság 1983. április 19-i ülésén. MOL M-KS 288. f. 5/880. ó. e., 1983.

pestre, ahol elmondta, „az Egyesült Államokban szimpátiával fogadják, amit Magyarország tesz”. Eagleburger nyilvánosan is sürgette, hogy az amerikai külpolitika tegyen különbséget a gazdaságukat liberalizáló országok, Jugoszlávia és Magyarország, illetve a szovjet tömb keményvonalas tagjai között. Útján tapintatosan járt el. Biztosította tárgyalópartnerét, hogy „az Egyesült Államok nem kíván változtatni a magyar külpolitika perspektíváin”. „Magánvéleményként” – talán Moszkvának is üzenve – elmondta, hogy a NATO mellett a Varsói Szerződést is az európai stabilitás biztosítékának tekinti. A magyar gazdaság nehézségeinek fényében nem véletlen, hogy ígéretet tett rá: exportkorlátozás terén Magyarországot a lehető „legliberálisabban” fogják kezelni. Átadta Haig Pujának címzett levelét. Ebben Haig meglegedéssel nyugtázta, hogy a magyarok szerint Lengyelország problémáit a lengyeleknek kellett megoldaniuk, és a Szovjetunióknak szánt üzenetként jelezte, hogy az amerikai politika a Lengyelország belügyeibe való be nem avatkozásokon nyugszik. Reményét fejezte ki, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok fejlődése folytatódni fog.¹³⁵ Puja biztosította, hogy Magyarország nagy jelentőséget tulajdonít a szovjet–amerikai kapcsolatok alakulásának, és jelezte, hogy az ország világpolitikai jelentéktelensége ellenére, szövetségi rendszere iránti elkötelezettségét figyelembe véve, igyekszik a nemzetközi együttműködéshez „konstruktívan hozzájárulni”. Teljes szakítást jelentett a korábbi gyakorlattal, hogy Budapest a nemzetközi légkör romlása ellenére kész volt a kapcsolatok további fejlesztésére. Igaz, a fenyegető fizetésképtelenség mellett, az IMF-tagságra pályázva, Washingtonot nem lehetett elidegeníteni.

A két ország addigi legmagasabb szintű diplomáciai találkozójára, Bush alelnök látogatására 1983 szeptemberében került sor, miközben ez az év volt a szovjet–amerikai kapcsolatok mélypontja az 1960-as évek eleje óta. Andropov „kiszámíthatatlannak” nevezte Reagant, a Szovjetuniót „a gonosz birodalmának” aposztrofáló amerikai elnököt, akitől „bármilyen kitalál”. Röviddel az alelnöki találkozó előtt a szovjet légierő lelötte a Korean Airlines KAL-007 számú gépét, Moszkva nem fogadta el az eurorakéták teljes kivonására vonatkozó javaslatot, és a szovjet küldöttség kivonult a genfi fegyverzetcsökkentési tárgyalásokról.

A washingtoni magyar nagykövetség feljegyzése szerint Bush évekkel később azt mondta a vele megbeszélést folytató Kapolyi László ipari mi-

¹³⁵ Jelentés Eagleburger külügyminiszter-helyettes budapesti tárgyalásairól, 1981. október 24. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 21. d. 13-005807/2-1981.

niszternek, hogy a Kádárral „folytatott beszélgetés még ma is az egyik legemlékezetesebb számára, amelyet valaha is folytatott államférfival”. Bush úgy vélte, hogy a magyar nép részéről „olyan tisztelet és szeretet nyilvánul meg Kádár iránt, hogy bármilyen szabályok szerint tartanának választásokat Magyarországon, nagy többséggel újráválasztanák az ország vezetőjévé”.¹³⁶ Nem csak Bush nyilatkozott elismeréssel Kádárról. Schultz külügyminiszter is azt említette, hogy 1985-ös budapesti látogatása során „sokat nyert és tanult Kádárral való találkozásjából”, akit „napjaink kiemelkedő politikusának” nevezett.¹³⁷ A maga részéről Kádár továbbra is gyanakvással viseltetett az amerikaiak iránt, akik szerint kettős játékot űznek. Egyrészt magas szintű kapcsolatokat építenek, másrészt „a CIA és az összes kapcsolt részek, a Szabad Európa Rádió” a kormány jóváhagyásával együttműködnek a magyarországi ellenzékkel.¹³⁸

Kádár Bushsal folytatott megbeszélése során a „kontaktusok fenntartásának, a párbeszédnek fontosságát” hangsúlyozta, és az ebben vállalt amerikai szerepet méltatva arról beszélt, hogy a normalizálás „mindkét nép hasznára vált”. Kijelentette, hogy az elért eredményeket tovább kell fejleszteni. Miután Kádár válaszolt Bushnak a Szovjetunióra és a dél-koreai repülőgépre vonatkozó kérdéseire, az alelnök arról beszélt, hogy a látszat ellenére Reagan komolyan veszi a fegyverzetcsökkentést. Ez a közlés egybevágott az amerikai elnök Andropovnak küldött személyes üzenetével.¹³⁹

Bush más alkalommal azt is részletesen kifejtette, mit ért az Egyesült Államok differenciálási politikán. Eszerint ez nem a megosztás politikája, hiszen Washington elismeri, elfogadja, hogy a szocialista országok „ideológiai alapon egy szövetségi rendszerbe tartoznak”, de különböző nemzeti sajátosságokkal, törekvésekkel, magatartással rendelkeznek.¹⁴⁰ Korábban a magyar vezetés elzárkózott attól, hogy Washington megkülönböztesse a „testvéri” országoktól. A nyolcvanas évekre már „üdvözölte a differenciálás politikáját a kelet-európai térség országai között”, ha az „valós

¹³⁶ A washingtoni nagykövetség számjeltávirata a Külügyminisztériumnak, 1986. szeptember 15. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 27. d. 4-53, 004315/2.

¹³⁷ A washingtoni nagykövetség számjeltávirata, 1987. március 19. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 21. d. 4-13.

¹³⁸ HUSZÁR Tibor: *Kádár. A hatalom évei*. I. m. 292.

¹³⁹ Jelentés a Minisztertanácsnak Bush amerikai alelnök látogatásáról, MOL USA tük. XIX-J-1-j 14. d. 131-002059-1983.

¹⁴⁰ A washingtoni nagykövetség jelentése Házi Vencel nagykövet látogatásáról Bush alelnöknél, 1983. november 30. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 24. d. 116-005517/3-1983.

történelmi, gazdasági, etikai és politikai-társadalmi objektív különbségeket vesz alapul”.¹⁴¹ Schultz külügyminiszter 1985-ös budapesti útja során olyan megfogalmazást használt az amerikai differenciálási politika meghatározására, amely megfelelt a magyar elvárásoknak, vagyis a történelmi hagyományokban megmutatkozó, földrajzi, etnikai, illetve a gyakorlati politikában megnyilvánuló különbözőségeket emelte ki.¹⁴²

Az 1980-as évek végére a kétoldalú kapcsolatok lehetőségük határára értek. Kelet-Európa keveset számított Washingtonban, és az ellenzék tevékenységének látványosabbá válásával a korábban liberálisnak tűnő magyar belpolitika is rosszabb színben tűnt fel. Egyes magyar lépések pedig az amerikai nemzetbiztonsággal voltak ellentétesek. Sérelmezték, hogy az Egyesült Államok líbiai politikájának magyar tálalása alkalmas a „Magyarországra utazó amerikaiak elleni gyűlöletkeltésre”. Szót emeltek Lezsák Sándor ügyében, akit azért bocsátottak el az állásából, mert „Helsinki szellemében” „szabad véleménynyilvánítást tett lehetővé az általa szervezett rendezvényeken”. Kifogásolták azt is, hogy a budapesti nagykövetség biztonsági tisztje számára több mint egy éve nem intézték el a magyar szervek a telefonvonal bekötését, illetve nem utaltak ki számára telefonnal rendelkező lakást. Szóvá tették – jelentősen megkésve –, hogy „egyes helyi hatóságok” eltántorítják a magyar állampolgárokat az amerikai könyvtárak látogatásától.¹⁴³ Fontosabb volt, hogy a Kongresszuson belül egyre több bírálattal érte a magyar emberi jogi helyzetet. Különösen az ellenzékiek zaklatását bírálták, valamint a tüntetők elleni rendőrségi fellépést. Kifejezetten negatív fejlemény volt, hogy a magyar hírszerzés tiltott technológiákat szerzett be és továbbított Moszkvának, illetve egy amerikai tiszthelyettes révén szigorúan titkos adatokat szolgáltatott a NATO védelmi rendszeréről.

Magyar részről kifogásolták, hogy a Szabad Európa Rádió „folyamatosan be akar avatkozni a belügyeinkbe, felforgató tevékenységre, az ellen-

¹⁴¹ Témavázlat Marjai Józsefnek Ermarth elnöki tanácsadóval folytatandó megbeszéléséhez, 1987.

¹⁴² Házi Vencel nagykövet jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek Schultz látogatásának visszhangjáról, 1986. január 21. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 25. d. 4-116, 00649/1986.

¹⁴³ A washingtoni nagykövetség rejtjeltávirata Kuchel külügyi főosztályvezető és Révész Miklós megbeszéléséről, 1986. január 13. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 25. d. 4-14-001971/1986.; A Külügyminisztérium V. Területi Osztályának feljegyzése Smith amerikai tanácsos látogatásáról, 1986. június 4. Uo. 24. d. 14-001233/1-1986.

zék szervezésére buzdít”.¹⁴⁴ Reagan elnök kommunikációs és információs tevékenységért felelős nemzetbiztonságitanácsadó-helyettese nem utasította el egyértelműen a vádakát. Közölte Bányász Rezsővel, hogy amennyiben a rádió „újabbán tényleg beavatkozási vonalat követ, ez nem felel meg az amerikai kormány álláspontjának”.

A politikai kapcsolatok újabb megromlásához ez már nem volt elegendő ok, sem Budapest sem a Reagan-adminisztráció nem kívánta szakításig vinni a dolgot. Horn Gyula külügyminisztériumi államtitkár washingtoni megbeszélései során az amerikaiak felvetették egy Reagan–Kádár-megbeszélés lehetőségét Budapesten vagy Washingtonban.¹⁴⁵

Reagan különleges megbízottja, John Whitehead dicsérte a magyar vezetést a „polgári szabadságjogok szinte teljes körű biztosításáért”, valamint a piaci elvek érvényesítéséért a gazdaság irányításában, ami szerinte mintaként szolgálhatott a szovjet vezetés számára is. A külügyminiszter-helyettes kijelentette, hogy a szocialista országok közül „Magyarország áll a legközelebb az Egyesült Államokhoz”, de nyíltan bírálta a magyar külpolitikát a függetlenség hiányáért. Igaz, Schultz külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy Kádárral folytatott megbeszélése nyomán jobban megérti Magyarország helyzetét. Kissinger volt külügyminiszter, aki korábban bírálta a szervilis magyar külpolitikát, mostanra megértőbbé vált, és kifejtette, hogy a magyar külpolitika „nagyon ésszerű, senki sem várja el, hogy Magyarország saját szövetségi rendszere ellen tevékenykedjen és a magyar politika sem ingerli feleslegesen a szovjet vezetést”. Rozanna Ridgeway, Európáért felelős helyettes államtitkár pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a kétoldalú kapcsolatokat nem lehet elválasztania szovjet–amerikai viszonytól, bár elismerte, hogy a meglévő „politikai keretek elég erősek ahhoz, hogy elviseljék az időről időre felbukkanó nehézségeket”. Kissinger és Nixon az enyhülés keretein belül hallgatólagosan elismerte a fennálló európai helyzetet annak reményében, hogy ez lehetővé teszi a kommunista rendszerek fokozatos megnyitását és demokratizálását. A Reagan-adminisztráció igyekezett felgyorsítani ezt a folyamatot, de továbbra is az önállósodás és nem a függetlenség keretein belül.

¹⁴⁴ Feljegyzés Bányász Rezső és Walter Raymond Jr. megbeszéléséről, 1985. július 9. MOL Küm. USA tük. XIX-J-1-j 31. d. 21-42.

¹⁴⁵ Feljegyzés Horn Gyula washingtoni megbeszéléséről, 1986. június 2. MOL Küm. XIX-J-1-j USA tük. 25. d. 4-116-003263/1986.